

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет

УДК 327(470+571+477):355.01:338.439-049.5

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету
наук

_____ Інна САВИЦЬКА

«___» _____ 2024 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

В.о. завідувач кафедри
міжнародних відносин і суспільних
наук

_____ Вікторія ХВІСТ

«___» _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ,
НАСЛІДКИ ТА УРОКИ»**

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, регіональні студії та суспільні комунікації

Освітня програма Міжнародні відносин

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

кандидат істр. наук, доцент _____ Наталія КРАВЧЕНКО

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

доктор істр. наук, професор _____ Олена ЛЮБОВЕЦЬ

Виконав _____ Данило ІВАНОВ

КИЇВ – 2024
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувач кафедри
журналістики та мовної комунікації
д.іст.н., професор _____ Вікторія ХВІСТ

«____» _____ 2024 року

З А В Д А Н Н Я

до виконання магістерської кваліфікаційної роботи студенту

Іванову Данилу Михайловичу

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, регіональні студії та суспільні комунікації

Освітня програма Міжнародні відносин

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійний

Тема магістерської кваліфікаційної роботи: **«РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА УРОКИ»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від « 27 » жовтня 2023 року №1962 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру « 15 » листопада 2024 року

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи:

джерелом дослідження послужили публікації наукових, аналітичних та медіа-ресурсів, а також офіційні документи, включаючи міжнародні угоди, законодавчі акти та звіти міжнародних організацій. Застосовано такі методи: порівняльно-історичний, аналітичний, типологічний, історико-функціональний, а також методи аналізу, синтезу та порівняння.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- проаналізувати основні засади російської державності та їхній вплив на політику Росії щодо України, зокрема на формування концепції «русского мира»
- проаналізувати переговорний процес щодо мирного врегулювання конфлікту на Сході України, зокрема результати та обмеження Мінських угод
- оцінити міжнародну реакцію на початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну та оцініть дієвість міжнародних санкцій як засобу стримування агресора.

Дата видачі завдання «27» листопада 2023 року

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ ЛЮБОВЕЦЬ О.М.

Завдання прийняв до виконання _____ ІВАНОВ Д.М

РЕФЕРАТ

**магістерської роботи
студента магістратури гуманітарно-педагогічного факультету
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини»
Національного університету біоресурсів і природокористування України
Іванова Данила Михайловича**

Магістерська робота викладена на тему «Російська агресія проти України: причини, наслідки та уроки». Загальний обсяг роботи складає 91 сторінок, із них основний текст - 88 сторінок. Структура роботи включає вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел і додатки. Робота містить ілюстрації, таблиці та додатки, які відображають додаткові статистичні дані та графічні матеріали для пояснення досліджуваних питань. Усього використано понад 30 джерел наукової та статистичної літератури.

У першому розділі «Історія як підґрунтя російської агресії проти України» розглянуто основи російської державності, історичні та політичні аспекти, які сприяли формуванню агресивної політики Росії щодо України. Увагу приділено концепції «русского мира» та історичним обґрунтуванням експансії РФ.

Другий розділ «Причини та передумови початку російської агресії в 2014 р.» досліджує вплив Революції Гідності на загострення відносин між Україною та Росією, а також аналізує анексію Криму та підтримку сепаратистських рухів на Сході України.

У третьому розділі «Замороження конфлікту: спроби та пошук компромісу» розглянуто переговорний процес і міжнародні спроби врегулювання конфлікту. Зроблено огляд Мінських угод та аналізуються труднощі у їх реалізації.

Четвертий розділ «Початок повномасштабної війни РФ проти України» присвячений аналізу підготовки та початку повномасштабного вторгнення в Україну, реакції міжнародного співтовариства та наслідкам вторгнення для

України.

Ключові слова: російська агресія, історична політика, анексія Криму, міжнародна реакція, повномасштабна війна, Мінські угоди, «русский мир».

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ЯК ПІДГРУНТЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	8
1.1. Основні засади концепції російської державності	8
1.2. Історична політика РФ як складова війни проти України	13
1.3. Відносини між Україною та РФ після набуття Україною незалежності: спірні питання та конфлікти	17
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКУ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В 2014 Р.	31
2.1. Революція Гідності та її вплив на російсько-українські відносини	31
2.2. Анексія Криму та її наслідки для територіальної цілісності України	39
2.3. Підтримка Росією сепаратистських рухів на Сході України	45
2.4. Порушення міжнародного права Росією та реакція міжнародного співтовариства	56
РОЗДІЛ 3. ЗАМОРОЖЕННЯ КОНФЛІКТУ: СПРОБИ ТА ПОШУК КОМПРОМІСУ	60
3.1. Утворення зони конфлікту на Сході України та її вплив на міжнародну політику	60
3.2. Переговорний процес та спроби мирного врегулювання конфлікту	67
РОЗДІЛ 4. ПОЧАТОК ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ	78
4.1. Підготовка Росії до повномасштабного вторгнення	78
4.2. Початок бойових дій: 24 лютого 2022 року	83
4.3. Міжнародна реакція та спроби подолання військового конфлікту	90
4.4. Наслідки вторгнення для України	93
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	99

ВСТУП

Актуальність дослідження. Тема дослідження є актуальною через безпрецедентні виклики, які постали перед Україною внаслідок російської агресії, що розпочалася у 2014 році та ескалувала у повномасштабну війну у 2022 році. Актуальність обумовлена не лише масштабами конфлікту, а й його глибоким впливом на міжнародну систему безпеки, глобальну економіку та європейську стабільність. Військові дії Росії проти України призвели до численних людських втрат, масових порушень прав людини, економічної кризи та руйнування інфраструктури, що робить дослідження причин, наслідків та уроків цієї агресії надзвичайно важливим.

Зростання підтримки України міжнародною спільнотою, включаючи санкції проти РФ та допомогу західних партнерів, свідчить про глобальну значущість подій. Аналізуючи агресію Росії, можна не лише краще зрозуміти причини й мотиви цієї агресії, але й розробити ефективніші заходи протидії. Це дослідження також актуальне у контексті пошуку нових підходів до посилення національної безпеки та зміцнення міжнародної підтримки України.

Метою роботи є аналіз причин та наслідків військової агресії РФ проти України з 2014 р.

Об'єктом дослідження є агресія РФ проти України.

Предмет дослідження - причини, наслідки та уроки російської агресії проти України.

Завдання:

- Проаналізувати основні засади російської державності та їхній вплив на політику Росії щодо України, зокрема на формування концепції «русского мира»
- Проаналізувати переговорний процес щодо мирного врегулювання

конфлікту на Сході України, зокрема результати та обмеження Мінських угод

- Оцінити міжнародну реакцію на початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну та оцініть дієвість міжнародних санкцій як засобу стримування агресора.

Методи дослідження. У процесі виконання магістерської роботи було використано широке коло джерел, серед яких наукові праці, законодавчі та нормативні акти, статистичні й планові документи. Зокрема, особливу увагу приділено роботам таких авторитетних дослідників, як Сергій Плохій, Ярослав Грицак, Тімоті Снайдер, які розглядають історичні передумови російсько-українського конфлікту. Також вагоме значення мали дослідження українських науковців, зокрема Володимира В'ятровича, Олександра Литвиненка, та аналізи від Інституту стратегічних досліджень України, що надали глибоке розуміння сучасного етапу російсько-українських відносин та міжнародної реакції на агресію РФ.

Законодавчу та нормативну базу дослідження становили такі документи, як Конституція України, Будапештський меморандум, Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України, Мінські угоди та інші акти, що регулюють міжнародні відносини та визначають принципи територіальної цілісності. Також було використано звіти міжнародних організацій, зокрема Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Організації Об'єднаних Націй (ООН), які надають оцінки щодо розвитку конфлікту та ситуації з правами людини в Україні.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ЯК ПІДґРУНТЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

1.1. Основні засади концепції російської державності

Концепція державності Росії, що сформувалася за словами британського історика А. Моррісон, який стверджує, що витoki російського імперіалізму можна простежити від падіння Казані в 1552 році, коли до складу православної спільноти увійшли численні мусульмани, язичницькі та угро-фінські племена. Ця подія стала початком формування багатонаціональної та багаторелігійної імперії[50, 156 с.]. Дж. Госкінг також поділяє цю точку зору, зазначаючи, що із завоюванням Казані — першої суверенної держави, яка була неслов'янською і нехристиянською, — Московія започаткувала свою імперську історію.[24, 3 с.]. У своїй праці Н. Яковенко аналізує процеси формування Московської держави та її експансіоністську політику. Зокрема, вона підкреслює, що завоювання Казані в 1552 році стало початком імперської історії Московії, оскільки тоді до її складу були включені неслов'янські та нехристиянські народи[84, 321 с.].

Бажання стати сильною та зміцнити вплив на інші частини світу. Прагнення до розширення стало основоположною частиною російської державної ідеології і зберігається донині, проявляючись у політичних діях Росії на міжнародній арені, зокрема в її агресивній політиці щодо України.

Витoki сучасної російської державності ведуться з Московського князівства кінця XV століття, коли Іван III «Великий» започаткував централізовану державу. Після падіння Константинополя, московські царі причепили ідею про виняткову православну місію московської держави, яка, так би мовити, є правонаступницею Константинополя[62, 27 с.]. Згідно з теорією, два перші Рими будуть зруйновані, а Третій залишиться непереможним, четвертому не бувати. Звідси вважалося, що Московія є непереможною, ідеологічно обґрунтовуючи своє право на розширення та домінування в православному світі. Уже тоді утверджується ідея Москви як

«третього Риму», останньої твердині справжньої віри та моралі, що давала підстави московським правителям обґрунтовувати свої територіальні претензії на сусідні народи, включаючи ті, що перебували на території Київської Русі.

Претензії на спадщину Київської Русі стали важливим елементом російської політичної ідеології з часів Івана III. Іван III прийняв титул великого князя, щоб утвердити себе як спадкоємця великих київських князів, які до 1240 року вважалися головними серед руських удільних князівств. Це мало на меті надати легітимності його прагненням поширити владу Московії на західні території та заявити про право на всю спадщину Київської Русі. Такі історичні умови сприяли появі серед московських еліт нового геополітичного концепту – «Москва як другий Київ». Оскільки Київ вважався осередком або навіть центром слов'янського народу, Московія ставила собі за мету стати головним центром слов'янського етносу.

Прагнення Москви перебрати на себе роль Києва підкріплювалося концепцією «Москва — Третій Рим», що надавала їй статус духовного спадкоємця. Ідеологи Московії вважали, що спадкоємність від Київської Русі забезпечить їй легітимність та культурне підґрунтя для претензій на інші слов'янські землі. Це стало важливою складовою державної ідеології, що обґрунтовувала експансію і прагнення Москви до об'єднання всіх слов'янських земель під однією владою. У процесі боротьби за утвердження давньоруської ідентичності Московська держава зосереджувала увагу на своїх династичних зв'язках з Києвом, формуючи міф про Москву як єдиного спадкоємця Київської Русі. Для зміцнення імперських династичних претензій Московія також поширювала ідею про римське походження самого Рюрика [61, 20-21 с.].

Отже, таки чином, концепція державності Росії, яка сформувалася з кінця XV століття, ґрунтується на постійному прагненні до розширення території та домінування над сусідніми народами. Ідея Москви як «Трього Риму» і спадкоємиці Київської Русі стала одним із центральних елементів російської

політичної ідеології, забезпечуючи легітимність претензій на сусідні слов'янські землі. Підкорення Казані в 1552 році, що стало першим великим завоюванням мусульманських та неслов'янських народів, відкрило нову еру імперського розвитку Росії, яка продовжує прагнути до впливу та контролю на міжнародній арені. На сьогодні ця імперська спадщина та ідеї про виняткову роль Росії у слов'янському світі значною мірою визначають її політику, що особливо яскраво проявляється у відносинах з Україною та іншими сусідами.

Ідея розширення є однією з центральних концепцій російської державності, і саме це прагнення до експансії стало суттєвим фактором у формуванні російської державної ідеології. Суттєвий розвиток московського імперіалізму розпочався із постаті Петра I, який поєднав у своїй політиці садизм Івана IV Грозного, мілітарний фанатизм Темерлана та просторову ненаситність Чингісхана. Його підхід відрізнявся від підходів попередніх московських правителів лише в одному: якщо ті підтримували Московію як ізольовану деспотію, що сприяло вихованню великого шовінізму та ксенофобії серед народу, при цьому вибірково запозичуючи західні технології (навіть московський Кремль було побудовано італійським архітектором), то Петро I перетворив ізоляціонізм на прагнення до зовнішньополітичної гегемонії, зробивши запозичення західних технологій регулярними та широко розширивши їх вплив культурними елементами[7].

У науковій спільноті існують різні погляди на питання імперської ідентичності Росії та її вплив на формування і реалізацію експансіоністських колоніальних стратегій. Росія суттєво відрізняється від західних імперських держав і націй. Британський історик Дж. Госкінг вдало підкреслив цю різницю, зазначивши: «Британія мала імперію, а Росія була імперією — і, ймовірно, досі нею залишається»[25, 27 с.].

Тож підсумком блискучого для Росії XVIII ст. стало перетворення імперії на одну з провідних держав Європи. Петро I залишив глибокий слід в історії,

трансформувавши Московію з відносно ізольованої країни на милітаризовану імперію з амбіціями далеко за межами своїх кордонів. Його бачення імперської державності було сміливим і далекоглядним, де кожен крок спрямовувався на зміцнення державної сили та розширення впливу. Можна ствердно сказати, що в значній мірі він наблизився до них, хоча деякі аспекти його плану залишилися нездійсненими.

Однією з основних стратегій Петра I було перетворення Московії на милітаризовану державу. Його правління запам'яталося безперервними військовими кампаніями, які намагалися забезпечити вплив на Балтійське море і закріпити владу над ключовими регіонами. Петро I розумів, що держава, яка хоче вижити та процвітати, має бути готовою до оборони й наступу. Його реформи зміцнили армію, розширили флот, а економіка підпорядковувалася військовим потребам. У цьому контексті його прагнення до постійної мобілізації ресурсів і військового духу стало наріжним каменем для майбутньої імперії. Але геополітичні плани Петра I сягали далеко за межі території Московії. Він хотів не лише захопити нові території, а й створити хаос серед своїх суперників. Середня Європа — простір між Балтикою і Балканами, Річ Посполита й Австрійська імперія — стала об'єктом його інтересу, адже з її ослабленням з'являвся шанс на довгострокову стабільність Москви та можливість розширити вплив. Петро I сприймав ці території як потенційний бастион проти московської експансії, тож прагнув їх послабити, аби уникнути нападів і створити плацдарм для власного просування. Хоча створити повний хаос на цих землях не вдалося, досягнення стратегічного впливу стало реальністю.

Мабуть, одним із найпомітніших досягнень Петра I було здобуття виходу до Балтійського моря. Заснування нової столиці, Санкт-Петербурга, не лише мало символічний характер, але й зміцнило його владу на Балтійському узбережжі. Це посилювало контроль Московії над північно-західними рубежами й

дало можливість вести морську торгівлю, а також використовувати цей регіон як базу для подальших європейських амбіцій.

Не можна не згадати і прагнення Петра I проникнути у німецький простір. Його підтримка політичних, культурних і економічних зв'язків із німецькими князівствами підготувала шлях до подальшого російського впливу в Європі. Цей культурний і дипломатичний обмін підвищив престиж Московії та заклав основи для майбутніх альянсів. Водночас прагнення до розширення на Чорноморське узбережжя, хоча й дало певні результати, залишилося недосягнутим у повній мірі, відклавши амбіції на майбутнє.

Однак найбільша ідея Петра I полягала в тому, щоб зробити Московію морською супердержавою, яка б змагалася за гегемонію у світі поряд із Великою Британією. Стратегічні союзи з Лондоном допомогли забезпечити політичний баланс та отримати підтримку у боротьбі з європейськими державами, що перебували на континенті.

Російські правителі, аж до голови СРСР Сталіна, активно розширювали території імперії шляхом анексій, приєднань і захоплень. Ця політика поступово створила багатонаціональну імперію, яка об'єднала різні етнічні та культурні групи під владою російського центру, формуючи специфічне імперське світосприйняття. Відмінною ознакою політики Російської імперії був виразний великодержавний шовінізм. Зокрема, прихильники слов'янофільського руху акцентували увагу на унікальності саме російського народу[68, 69 с.].

Посилення національних рухів стало суттєвою загрозою для Російської імперії. Щоб стримати поширення українофільства, були прийняті Валуєвський циркуляр і Емський указ, які наклали обмеження на видавництво україномовної літератури та забороняли освітню, просвітницьку та культурну діяльність, як усну, так і писемну. У цьому контексті експансія розглядалась не тільки як засіб зміцнення, але і як необхідність для забезпечення безпеки держави.

Експансіоністська політика включала не тільки територіальні захоплення, але й активне втручання у внутрішні справи сусідніх держав, що історично виправдовувалось ідеями захисту православної віри, «єдності руського народу» або необхідності створення «санітарного кордону» для протидії загрозам із заходу.

Таким чином, державність Росії, яка почала формуватися з кінця XV століття, в своїй основі має прагнення до експансії, що виправдовується як захистом національних інтересів, так і ідеологічною концепцією «єдності російського народу» із сусідніми народами. Це світоглядне підґрунтя і сьогодні формує агресивну політику Росії щодо своїх сусідів, зокрема України, заперечуючи їхню суверенність та право на самостійний розвиток.

1.2. Історична політика РФ як складова війни проти України

Історична політика Російської Федерації є одним з ключових інструментів, що забезпечує ідеологічне підґрунтя для агресії проти України. Керівництво РФ активно використовувало історичні наративи, аби підсилити власні територіальні претензії та впливати на суспільну свідомість як у самій Росії, так і за її межами. Така політика спрямована на заперечення незалежності та самобутності української нації, представляючи українців як частину «єдиного народу» з росіянами, а українську державність – як історичну аномалію або результат зовнішнього втручання. У радянській історіографії події, що відбулися після Переяславської ради 1654 року, коли Україна-Гетьманщина увійшла до складу Російської держави, висвітлювалися виключно як «возз'єднання» двох східнослов'янських народів, начебто зумовлене їхнім давнім прагненням до спільності. У 1954 році, під час урочистого відзначення 300-річчя цього «возз'єднання».[75].

Керівництво РФ не надто бентежило те, що держави під назвою Росія на момент 1654 року ще не існувало. На той час існувало Московське царство, яке

не мало історичних, культурних або політичних прав на землі України. Проте ідеолог СРСР Мавродін один із перших вибудував наратив, який підміняє Московію Росією, намагаючись довести тяглість історичної єдності між обома країнами. Така фальсифікація фактів спрямована на обґрунтування територіальних претензій і заперечення незалежності України. Варто зауважити, що концепцію Мавродіна спершу критикували навіть самі російські історики, зокрема під час обговорення в Інституті історії СРСР. Проте влада припинила ці дискусії, адже такий підхід — хоч і псевдонауковий — виправдовував територіальні претензії на Україну. Це було критично важливим, адже без України імперія була б неповноцінною, що добре розуміли як царі, так і радянські лідери, а також їхні теперішні наступники. Нині російська влада орієнтується на тези ЦК КПРС: посилення на спільне минуле постійно використовуються для виправдання дій Москви та РПЦ, для фальсифікації власної історії, спотворення української минувшини, заперечення самобутності українців і позбавлення їх права на окреме майбутнє.[8].

Через спотворення історичних фактів Росія намагається створити образ України як частини «історичної Росії», яка має «споконвічний зв'язок» з Москвою. Це відображено у численних заявах і виступах російських високопосадовців, зокрема Володимира Путіна, який неодноразово заявляв, що українці та росіяни мають спільну історичну і культурну основу. У XXI столітті концепція єдності «російського народу» з українцями та білорусами стала важливим складником політики Володимира Путіна. У статті «Про історичну єдність росіян та українців» Путін робить спробу «аналізувати» історію українців, білорусів і росіян, охоплюючи період від X століття до сучасності. Він знову апелює до міфу про «спільну історію» народів та повторює тезу про «єдиний народ», розділити який, на його думку, намагаються США та Європа. У своїх твердженнях він виражає жаль за розпадом СРСР і посилює наративи

про «зовнішнє управління» та «громадянську війну», фактично представляючи Україну як «проект польсько-австрійських ідеологів».[66].

В цілому, Путін викладає традиційний історичний наратив, що сформувався в епоху Російської імперії, який стверджує, що українці, росіяни та білоруси є «одним народом», оскільки до XIII століття не існувало суттєвих відмінностей у мові та побуті населення Русі. Однак ця теза викликає серед істориків чимало запитань та сумнівів. Путін вважає, що росіяни, українці й білоруси є спадкоємцями великої держави Давньої Русі. На його думку, слов'янські та інші племена, що заселяли простори від Ладоги, Новгороду й Пскова до Києва та Чернігова, були об'єднані спільною мовою (нині відомою як давньоруська), економічними зв'язками, правлінням династії Рюриковичів, а після прийняття християнства — православною вірою. Він також наголошує, що духовний вибір князя Володимира, правителя Новгороду і Києва, став основою сучасної культурної спорідненості цих народів. Путін підкреслює, що на всій території західних і східних руських земель говорили однією мовою[66].

Цей наратив ігнорує існування окремого українського етносу та його історії, намагаючись підпорядкувати їх російській традиції. Путін стверджує, що українська незалежність є «історичним непорозумінням», нав'язаним зовнішніми силами, і заперечує право України на самостійність, трактуючи її як частину «історичної Росії». У статті Путін жаліється, що Україну перетворили на проєкт «анти - Росія», тим самим намагається переконати читача, що не може існувати суверенної України без Росії. Путін прагне створити образ України як штучної конструкції, що нібито існує лише завдяки впливу західних країн і не має власної ідентичності.

У своїй промові 22 лютого 2022 року, за кілька днів до початку повномасштабного вторгнення в Україну, він продовжує цю лінію. Перед визнанням так званих «ДНР» та «ЛНР» президент Росії протягом майже години говорив про Україну. Багато експертів, включаючи політологів, соціологів і

журналістів, вважають, що його висловлювання не містили нічого нового в порівнянні з його статтею «Про історичну єдність росіян та українців», опублікованою в липні минулого року. Звинувачуючи Захід у «маніпуляціях» Україною і заявляючи про необхідність «захисту» російськомовного населення в країні. Путін наголошує на загрозі, яку незалежна Україна, на його думку, становить для Росії, обґрунтовуючи вторгнення як «захист» російських національних інтересів. Така риторика створює ідеологічну основу для виправдання агресії проти України, підпорядковуючи цілісність української держави політичним інтересам Кремля.

Отже, історична політика Російської Федерації є важливим інструментом, що підтримує ідеологічне обґрунтування агресії проти України. Використовуючи спотворені історичні наративи, керівництво Росії намагається підкріпити свої територіальні претензії та відкинути незалежність української нації. Історичні події, такі як Переяславська рада, подаються у спотвореному вигляді, щоб створити уявлення про «історичну єдність» українців і росіян, тим самим заперечуючи унікальність української ідентичності. Ця риторика, що має свої корені в радянській, а потім і російській історіографії, досі існує, де спільне минуле використовується для легітимації територіальних претензій і агресивних дій проти України. Висловлювання Володимира Путіна та інших російських політиків підтверджують цю тенденцію, формуючи образ України як частини «історичної Росії» та ігноруючи її право на самостійність. У результаті, така історична політика служить не лише для фальсифікації фактів, але й для виправдання актуальних агресивних дій Росії, що ставить під загрозу існування незалежної української держави.

1.3. Відносини між Україною та РФ після набуття Україною незалежності: спірні питання та конфлікти

Розпад тоталітарно-диктаторської держави СРСР спричинив утворення 15 незалежних держав. Україна та українці рішуче обрали шлях остаточного розриву з радянським минулим. Незалежність України має два важливі та очевидні наслідки. Перший полягає в тому, що стратегічно важливі території та ресурси, які раніше управлялися з єдиного центру, тепер знаходяться під контролем двох окремих центрів — Києва та Москви. Такий поділ влади створює нові можливості для силових комбінацій у Східній Європі. Ці баланси можуть мати різну стабільність, але вони знижують імовірність відновлення контролю над цим регіоном і його ресурсами з боку експансіоністської імперії. Щоб уникнути появи такої імперії, незалежність України є так само важливою, як і реформи в Росії. Другий наслідок випливає з першого: значний внесок України у силу Російської та Радянської імперій означає, що її незалежність впливає не тільки на потенціал управління регіоном, а й на здатність самої Росії до внутрішньої організації.

Серед регіонів України, які стали особливо складними в етнополітичному контексті після здобуття незалежності, особливе місце займає Крим. Його унікальне геополітичне положення та багатонаціональний склад населення створили низку дезінтеграційних ризиків, які потребували особливої уваги з боку української влади.

Історія становлення Кримської автономії привертає значний інтерес українських дослідників, оскільки вона відображає глибокі культурні та політичні виклики, з якими Україна стикалася на шляху до стабілізації своєї державності. У процесі дослідження становлення й розвитку Автономної Республіки Крим науковці певну увагу приділяли оцінці ролі російського

Чорноморського флоту у геополітичних концепціях Російської Федерації та в кримському суспільно-політичному житті[2, 66 с.].

Перші роки незалежності для України супроводжувалися конфліктами щодо розподілу Чорноморського флоту, що базувався в Криму. Після розпаду СРСР на півострові залишилось понад 100 тисяч військових, що входили до складу єдиного флоту. Протягом цього часу тривав напружений процес боротьби за контроль над флотом. Український дослідник С. Прийдун зазначає, що конфлікт між Росією та Україною щодо Чорноморського флоту та статусу Криму не переріс у масштабніші зіткнення завдяки підписанню Будапештського меморандуму. Згідно з цим документом, Росія разом з іншими постійними членами Ради Безпеки ООН зобов'язувалася гарантувати територіальну цілісність та суверенітет України[64, 116 с.].

Особливу проблему для України в Криму становив статус м. Севастополь, адже суперечки щодо частки Чорноморського флоту стосувалися не стільки кораблів, скільки інфраструктури флоту, а отже, й частини Севастополя. Питання Криму стало ще більш актуальним з початком формування національних збройних сил. У жовтні 1991 року Верховна Рада ухвалила рішення про підпорядкування флоту Україні[10]. На початку 1992 року Л. Кравчук оголосив про початок створення Збройних Сил України. 5 січня 1992 року український уряд розпочав приведення до присяги військових частин, розташованих на території України. Того ж дня Б. Єльцин підписав присягу на вірність Росії для військових, що перебували в Україні. Під час свого виступу в Поволжі він заявив: «Чорноморський флот завжди був, є і залишатиметься російським... його ніхто не забере, в тому числі й Кравчук». Однак вже 28 січня 1992 року в Новоросійську Єльцин змінив свою риторику, зазначивши: «З Україною будуть проведені переговори щодо військових питань, і вона має право мати власний флот. Однак ми проти поділу

Чорноморського флоту: він повинен залишатися єдиним і забезпечувати безпеку кордонів СНД»[1, 382 с.].

На період травня 1992 року почалося цілковите втручання у політичні справи з боку командування Чорноморського флоту. Ускладнена ситуація на півострові через те, що Дума РФ заперечила легітимність незалежності України в Севастополі. Сторони знаходилися на грані відкритого конфлікту, а тому 23 червня 1992 р. відбулася зустріч Б.Єльцина й Л.Кравчука з питань флоту в Дагомисі. Вирішили спочатку створити об'єднане командування двох флотів, а потім протягом трьох років його поділити. Після міждержавних переговорів у Москві 17 червня 1993 р. була підписана «Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту»[78].

Домовленість передбачала, що з вересня 1993 року розпочнеться практичне формування ВМС України та Росії, причому на перехідний період флот мав залишатися на спільній базі з рівним фінансуванням обома державами. Розподіл Чорноморського флоту планувався у співвідношенні 50 на 50, при цьому російська сторона зобов'язувалася підтримувати розвиток соціально-економічної сфери в Севастополі та інших прилеглих населених пунктах. Сторони погодились уникати односторонніх кроків щодо Чорноморського флоту. Однак, в результаті було ухвалено рішення створити два окремі флоту на базі Чорноморського, при цьому Росії передавалося 81,7% кораблів і суден, а Україні – 20%. Насправді ж, Україні дісталось лише 18,3% суден, здебільшого старих і у поганому технічному стані. Незважаючи на зусилля України знайти компроміси, Росія неодноразово порушувала попередні угоди, висуваючи нові вимоги, які не завжди були прийнятними для України. Водночас активно просувався так званий «пакетний підхід» до вирішення основних питань[55, 105 с.].

Основним місцем базування Чорноморського флоту Російської Федерації, з розташуванням штабу, був визначений Севастополь. Однак із наближенням НАТО до кордонів Росії, на думку А. Мальгіна, російські політики почали шукати нових надійних союзників, і політична конфронтація з Україною стала вже непотрібною. Це стало особливо очевидним наприкінці 1996 — на початку 1997 року, коли низка політичних сил в Росії, включаючи партії, Державну Думу та Раду Федерації, розпочали безпрецедентний тиск на Україну з вимогою перегляду статусу Севастополя.

28 травня 1997 року прем'єр-міністр Росії В. Чорномірдин підписав у Києві три угоди, що стосувалися Чорноморського флоту: «Про взаєморозрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Росії на території України», «Про статус і умови перебування Чорноморського флоту Росії на території України» та «Про параметри поділу Чорноморського флоту». Відповідно до цих угод, Росія орендувала військову базу, водну площу та інфраструктуру флоту на 20 років з можливістю продовження оренди за взаємною згодою. Крім того, Росія відмовилась від терміну «головна база Чорноморського флоту — Севастополь» і скасувала жорстку вимогу про окреме базування Чорноморського флоту та ВМС України[50, 45 с.].

Відповідно до угод, 525 кораблів та суден забезпечення мали бути розподілені між Росією (271) та Україною (254) у пропорції 50:50, але Україна передала Росії 117 кораблів для погашення частини боргу за кредити. Щорічна орендна плата становила 97,7 млн доларів, які спрямовувалися на погашення боргу України перед Росією за поставки нафти та газу[50, 46 с.].

До покращення українсько-російських відносин значною мірою сприяла активна робота дипломатичних служб обох держав, а також зусилля політичних і державних лідерів. Це призвело до підписання 31 травня 1997 року так званого «Великого договору», що передбачав дружбу, співпрацю та

партнерство між країнами.[28]. Згідно з угодою 1997 року «Про статус і умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України», ратифікованою парламентами у 1999 році, російський флот мав залишатися в Криму до 2017 року. Після укладання угод щодо розподілу флоту в 1997 році ситуація в Криму стабілізувалася. Цей договір закріпив основи стратегічного партнерства, визнав непорушність існуючих кордонів, зобов'язав поважати територіальну цілісність і не використовувати території один проти одного, що, здавалося, поставило крапку в суперечках щодо статусу Криму. За авторитарного правління Л. Кучми питання Чорноморського флоту залишалося в стані замороженого конфлікту.

Після набуття Україною незалежності, отримавши потужний ядерний арсенал, що поступався лише США та Росії. Після розпаду СРСР країна успадкувала 220 стратегічних носіїв, включно з 176 міжконтинентальними балістичними ракетами (МБР), оснащеними 1240 боєголовками, і 44 важкими бомбардувальниками Ту-95, які несли понад тисячу ядерних крилатих ракет великої дальності. До того ж, Україна володіла кількома сотнями одиниць тактичної ядерної зброї. Основу її ядерної могутності становили 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 «Сатана», кожна з яких мала десять боєголовок і дальність ураження понад 10 тисяч кілометрів.

Україна зіткнулася з перенасиченістю ядерною та звичайною зброєю, а також із кризою військово-промислового комплексу через втрату державних замовлень. Усвідомлюючи необхідність роззброєння, було зрозуміло, що потрібно шукати шляхи виходу з міжнародної ізоляції, спричиненої наявністю ядерного потенціалу, та з економічних труднощів, коли оборонні підприємства залишилися без роботи. У відповідь на це, Кравчук разом із МЗС почав формувати політику без'ядерного статусу України.

Питання подальшої долі цього потужного ядерного арсеналу стало одним із ключових для розвитку молодого української державності, оскільки провідні

світові гравці, насамперед США та Росія, прагнули бачити Україну без'ядерною державою, обіцяючи при цьому відповідні міжнародні гарантії безпеки. Відмова від цього сценарію могла б швидко призвести до міжнародної ізоляції України. Ядерні заряди мають обмежений термін експлуатації і після завершення гарантійного періоду потребують ретельного огляду, за результатами якого приймається рішення про продовження їхнього ресурсу (із заміною частини електронних компонентів) або про регенерацію ядерної «начинки». У таких умовах терміни зберігання для окремих боєголовок почали завершуватися вже в 1993 році, а деякі з них навіть почали «задихатися» через критичне підвищення температури. Україна ж не мала ані часу, ані ресурсів, ані наукової підтримки чи фінансів для організації повноцінного обслуговування, подовження ресурсу і безпечного зберігання зарядів, що вичерпали свій гарантійний ресурс [23, 238-239 с.].

Підписанням єдиного договору, який зобов'язував Україну знищити ядерні боєголовки і засоби їхньої доставки, став Лісабонський протокол до Договору про стратегічні наступальні озброєння (СНО-1) 1992 року. Цей крок відкрив шлях до підписання Будапештського меморандуму 5 грудня 1994 року. Держави-гаранти — Росія, США та Велика Британія — гарантували Україні територіальну цілісність, суверенітет та повагу до її кордонів. У відповідь Україна зобов'язалася передати всі свої ядерні арсенали. Передача Україною стратегічних ядерних боєприпасів Росії завершилася 31 травня 1996 року, а 30 жовтня 2001 року була знищена остання шахтна пускова установка міжконтинентальних ракет біля Первомайська. Ракети, які були розібрані, досі зберігаються в Павлограді.

На тлі похолодання відносин між Україною та Заходом після звичуванням других у продажу Україною радіолокаційних станцій «Кольчуга» Іраку в обхід міжнародних санкцій у 2002 році. Українська сторона на початку 2003 року підписала з Росією договір про державний кордон між країнами [27],

повністю узгодивши його на карті. Україна ратифікувала угоду 20 квітня 2004 року, Російська Федерація — 22 квітня.

Незважаючи на укладений договір про кордони, суперечки щодо контролю над Керченською протокою та її судноплавною частиною не припинилися. Наприкінці вересня 2003 року ці конфлікти майже призвели до відкритого зіткнення. Датою початку конфлікту вважається 29 вересня 2003 року, коли росіяни почали зводити греблю від Таманського півострова в напрямку до українського острова Тузла. Губернатор Краснодарського краю Олександр Ткачов відраховував кожен самоскид, який направлявся на будівництво «мосту дружби», — саме так він знущально називав вовтузіння Росії поблизу українських кордонів. Будівництво тривало швидкими темпами, оскільки ділянка моря, на якому насипали греблю, була менше ніж метр завглибшки. На початку жовтня відбулося спеціальне засідання РНБОУ, на якому затвердили чіткий план дій на випадок загострення ситуації. Секретар Володимир Радченко навіть провів зустріч із керівництвом Ради національної безпеки РФ, але це не допомогло - криза поглиблювалася[23, 147 с.].

Напруженість з боку Росії досягла такого рівня, що, за повідомленнями ЗМІ, глава адміністрації президента Путіна Олександр Волошин заявив, що Росія «скине бомбу на Тузлу, якщо буде потрібно». Таку заяву можна було б вважати недоречною, якби не те, що в новій військовій доктрині Росії з'явився пункт про можливість завдання превентивних ударів у зонах нестабільності. Російські ЗМІ активно поширювали агресивну риторику (хоча, порівнюючи з нинішніми подіями, це виглядало не таким загрозливим). У той же час у Криму посилилася активність проросійських сил, які організовували мітинги з вимогами передати Росії не лише Тузлу, а й увесь півострів.

Все дійшло до того, що Леоніду Кучмі довелося особисто відвідав острів, де був розташований український прикордонний загін. У ситуації з Тузлою Кучма діяв рішуче, висунувши Путіну жорсткі умови. Україна погрожувала

звернутися до міжнародних організацій, таких як НАТО та Міжнародний суд ООН, а також до країн, які підписали Будапештський меморандум. Крім того, обговорювалася можливість виходу з Єдиного економічного простору і визнання частини Керченської протоки та Азовського моря внутрішніми водами України. Кучма розраховував, що його рішучі дії змусять Путіна відступити, і цей підхід спрацював. Конфлікт вдалося врегулювати за кілька днів, оскільки обидві сторони зрозуміли, що подальша ескалація небезпечна. Проте гармонію у відносинах було порушено назавжди.

У жовтні 2003 року Росія припинила будівництво, залишивши на острові лише прикордонний загін. Однак Росія так і не визнала Тузлу українською територією. Навесні 2004 року Україна відповіла своїм кроком. У квітні Верховна Рада, підтримана пропрезидентською більшістю, ратифікувала угоду про Єдиний економічний простір (ЄЕП), але з важливим застереженням, яке фактично виключало повноцінну участь України в цій ініціативі.

Різке погіршення відносин між Росією та Україною відбулося під час та після Помаранчевої революції 2004 року. Москва прямо втручалася у президентські вибори, підтримуючи свого фаворита — прем'єр-міністра Віктора Януковича. Головна політична боротьба точилася між ним та опозиційним лідером Віктором Ющенком. Ці вибори стали одними з найнапруженіших в історії України. Перший тур завершився практично рівним результатом — обидва кандидати набрали понад 39% голосів, а розрив між ними був мінімальним. Підтримка розділилася за регіонами: захід і центр голосували за Ющенка, а південь і схід — за Януковича.

Перед другим туром президентських виборів Віктор Ющенко об'єднав опозиційні сили, сформувавши коаліцію за участю Юлії Тимошенко, Олександра Мороза та Анатолія Кінаха. Штаб Віктора Януковича, прем'єр-міністра та провладного кандидата, зробив ставку на максимальну мобілізацію виборців у регіонах, які його підтримували, зокрема в Донбасі. Президент

Леонід Кучма дистанціювався від активної підтримки Януковича і не використав свій вплив для його перемоги, хоча за день до виборів визнав, що кампанія була «брудною», але запевнив, що влада прагне уникнути революційних сценаріїв.

Офіційні результати другого туру оголосили переможцем Януковича. Зокрема, повідомлялося про значне зростання явки виборців у Донбасі, де в Луганській області вона склала 89,5%, а в Донецькій – 96,7%. Ці результати викликали обурення прихильників Ющенка, які заявили про масштабні фальсифікації. Протести, що розпочалися в Києві на Майдані Незалежності, стали відомими як Помаранчева революція. Вона тривала з жовтня до грудня 2004 року, і Україна опинилася в центрі міжнародної уваги.

Політичну кризу вдалося вирішити шляхом компромісу. Верховний Суд України скасував результати другого туру та оголосив повторне голосування. Водночас Верховна Рада внесла зміни до Конституції, перетворюючи Україну на парламентсько-президентську республіку. 8 грудня 2004 року ці зміни були затверджені, а перемогу в третьому турі виборів здобув Віктор Ющенко.

З точки зору Росії, Помаранчева революція стала точкою неповернення, яка переконала Москву зайняти агресивну позицію щодо Заходу. Керівництво Росії були не готові до українських протестів у листопаді 2004 року. Не вірячи, що Захід підтримає вимоги протестувальників, він, коли це сталося, відреагував лише звинуваченнями на адресу ЄС і США в організації протестів. Саме така параноїдальна реакція стала визначальною для відносин Росії із Заходом. Навіть зараз Помаранчева революція продовжує викликати тривогу в колективній свідомості Кремля. Термін «кольорова революція» популярний серед російської політичної еліти, відображає значення, яке досі надають протестам в Україні, сприймаючи їх як символ західної зради після завершення Холодної війни. Помаранчева революція стала переломним моментом для українського суспільства, змінивши його уявлення про національну

ідентичність. Вона стала першою подією після здобуття незалежності, яка розірвала старі зв'язки з ідеологією «руського мира». До 2004 року Україна залишалася під впливом радянського спадку, що асоціював її майбутнє виключно з Росією. Революція змінила ці уявлення, відкривши перед мільйонами українців нове бачення своєї держави як незалежного і самостійного геополітичного суб'єкта.

Першого Нового року, коли Віктор Ющенко обіймав посаду президента, Росія припинила постачання газу до України. Після кількох днів перемовин була укладена нова угода, за якою ціна на газ для України збільшилася майже вдвічі — до 95 доларів за кубометр. Для постачання газу була впроваджена складна схема змішування російського та туркменського газу, а незабаром у цю торгівлю увійшов посередник — компанія «Росукренерго», до керівництва якої мав відношення бізнесмен Дмитро Фірташ[72].

У наступні роки газові відносини між Україною та Росією залишалися напруженими, що призвело до чергової кризи від 2008 року. Голова «Нафтогазу України» О. Дубина прибув до Москви, де повідомив, що уряд Ю. Тимошенко наполягає на відмові від послуг посередника «РосУкрЕнерго» та підвищенні у п'ять разів тарифів на транспортування російського газу в Європу[67, 84 с.].

Загострення російсько-українських газових відносин викликало серйозне занепокоєння серед країн Центральної та Східної Європи, які залежали від надійності транзиту. У відповідь на ці побоювання, 9 лютого міністр закордонних справ України Володимир Огризко під час візиту до Берліна запевнив свого німецького колегу Франка-Вальтера Штайнмайєра, що, попри газову кризу з Росією, Україна залишатиметься надійним транзитером. Це підкреслило зусилля України збереження свого іміджу відповідального партнера в енергетичній сфері на міжнародній арені.

Паралельно з президентськими виборами в Росії 2 березня 2008 року, де впевнену перемогу здобув Д. Медведєв, 4 березня «Газпром» значно зменшив

обсяг постачання газу до України, скоротивши його наполовину. У відповідь «Нафтогаз України» звинуватив російський монополіст у несплаті за транзит газу.[67,85 с.]. До травня 2008 року в Україні продовжувався тиск на газовий сектор з боку Росії, що було частиною триваючих енергетичних суперечок між двома країнами.

Українська влада робила спроби покращити відносини з Росією та домовитися про зниження ціни на газ, пропонуючи різні дипломатичні та економічні шляхи для врегулювання конфлікту. Наприклад, під час чергової робочої зустрічі щодо газового питання між Ю. Тимошенко та В. Путіним 23 травня на саміті СНД у Мінську, у Києві обговорювали пошук незалежних від Росії шляхів енергопостачання. Участь у саміті з питань енергетичної безпеки взяли президенти Азербайджану, Грузії, Литви, Латвії, Естонії та Польщі[20].

У Санкт-Петербурзі Д. Медведєв провів свою першу зустріч як президент Росії з президентом України В. Ющенком. На перемовинах обговорювалися питання щодо вступу України в НАТО, Голодомору 1932–1933 років та енергетичні питання. Тоді ж стало відомо про намір Росії з 1 січня 2009 року підвищити ціну на газ для України вдвічі — до рівня європейської[22]. Однак через три тижні, 28 червня 2008 року, після візиту Ю. Тимошенко до Москви та її переговорів щодо газових питань із В. Путіним і головою правління «Газпрому» О. Міллером, останній оголосив про готовність обговорювати довгострокові відносини з Україною[21]. Влада РФ дала зрозуміти Україні, що уповноважені особи на рівні прем'єр-міністрів мають право домовлятися про ціну на газ.

Тим часом, у таємній депеші від 10 грудня 2008 року, посол США в Україні В. Тейлор повідомив Вашингтону про зміст своєї конфіденційної бесіди з українським олігархом Д. Фірташем. Олігарх відкрито розповів дипломату, що прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко мала намір співпрацювати з Росією для ліквідації компанії «РосУкрЕнерго». Для цього вона зробила політичні

поступки Кремлю, уклавши угоду з В. Путіним[67, 90 с.]. Олігарх також заявив, що Москва пробачила Ю. Тимошенко її борг у 600 млн доларів США, який міг використовуватися росіянами як інструмент впливу. Він зазначив, що російський бізнес намагається захопити контроль над українською економікою, створюючи серйозну загрозу національній безпеці. Д. Фірташ додав, що поділ України на «синій» і «помаранчевий» табори, які президент В. Ющенко не намагається об'єднати, є саме тим, чого прагнула Росія для посилення свого впливу в Україні[74].

В кінці грудня делегація «Нафтогазу України», очолювана О. Дубиною, повернулася до Москви, але не змогла вирішити питання погашення боргів за газ. Переговори щодо нової ціни на газ для України на 2009 рік також не досягли результату, що призвело до припинення постачання російського газу з 1 січня 2009 року.

Переговори щодо умов постачання газу тривали довгий час, але сторони не змогли дійти згоди. Росія прагнула підвищити ціну до 418 доларів за тисячу кубометрів, тоді як Україна наполягала на максимальній ціні в 210 доларів.

Спочатку Європейський Союз реагував обережно, не втручаючись у ситуацію, доки постачання газу в ЄС відповідало контрактним умовам і не було зниження тиску в трубопроводах.

Президент України планував скликати з цього приводу Міжнародну конференцію в Празі, але під тиском Кремля погодився на її проведення в Москві. Оскільки керівництво ЄС не мало брати участі, а лише експерти, В. Ющенко вважав, що і прем'єр-міністр Ю. Тимошенко мала відмовитися від участі на користь представників НАК «Нафтогаз України». Однак, після телефонного дзвінка від прем'єр-міністра РФ В. Путіна 16 січня, вже наступного дня Ю. Тимошенко вирушила до Москви і, без відома президента та узгодження з відповідними міністерствами, особисто почала вести переговори з В. Путіним щодо газових питань[67, 92 с.].

20 січня о 10-й ранку «Газпром» відновив постачання газу в Україну. Тільки пізніше стало відомо, які домовленості були досягнуті під час нічних переговорів між Путіним і Тимошенко. Було підписано нові газові угоди між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром», за якими базова ціна на природний газ встановлювалася на рівні 450 доларів США, а вартість транзиту газу — 1,7 долара за тисячу кубометрів. Ці умови викликали серйозну критику в Україні, оскільки вважалися не вигідними для економіки країни. Опозиційні політики заявляли, що такі домовленості можуть завдати шкоди енергетичній незалежності України. Незважаючи на це, контракти дозволили відновити постачання газу після затяжної кризи. Питання про умови цих угод досі залишається предметом активних обговорень у політичних колах України.

Після завершення газової кризи 2009 року, яка продемонструвала вразливість енергетичної політики України, виникли питання щодо ефективності державного керівництва. Президент Віктор Ющенко, який прийшов до влади на хвилі Помаранчевої революції з обіцянками реформ і європейської інтеграції, зіштовхнувся з численними труднощами. Політичні конфлікти, зокрема з прем'єр-міністром Юлією Тимошенко, а також відсутність чіткої реформи, призвели до падіння довіри з боку населення. Попри реалізацію низки культурних і історичних ініціатив, Ющенкові правління часто піддають критиці за нестачу рішучості в реалізації структурних змін та забезпеченні енергетичної стабільності.

Відтак, історія показала, що президент України В. Ющенко фактично не мав реального плану реформ у державі. Його міжнародна політика обмежувалася гучними заявами, позбавленими реальної основи та продуманого плану дій, а прозахідна риторика поступово поступалася проросійській реальності. Політична і особиста неспроможність В. Ющенка до рішучих і доленосних змін у внутрішній та зовнішній політиці України стала очевидною [67, 102 с.].

Отже, після здобуття незалежності Україна стикнулася з численними викликами, пов'язаними із забезпеченням територіальної цілісності, розподілом Чорноморського флоту, питанням ядерного роззброєння та складними відносинами з Росією. Події на міжнародній арені, зокрема газові конфлікти та вплив Помаранчевої революції, суттєво вплинули на формування української зовнішньої політики. Україна поступово вибудовувала власну ідентичність як незалежної держави, прагнучи зміцнити свої позиції у світі та утвердитися як геополітично важливий суб'єкт.

РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКУ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В 2014 Р.

2.1. Революція Гідності та її вплив на російсько-українські відносини

Поразка Віктора Ющенка та перемога Віктора Януковича на виборах 2010 року відкрили новий етап в українській геополітиці. Насамперед, Янукович успадкував «багатовекторну» стратегію другого президента Леоніда Кучми. Протягом певного часу Янукович вмів маневрувати між Кремлем і Заходом, отримуючи вигоди з обох сторін. Обрання Януковича дало Росії шанс відновити свій вплив в Україні через спроби реалізації багатовекторної політики. Росія підтримала Харківські угоди, бачачи в них можливість довготривалого контролю над Кримом та Чорноморським флотом. Це відкрило шлях до посилення присутності Росії у регіоні та стало геополітичним інструментом для Росії, яка прагнула запобігти повному інтегруванню України до ЄС та НАТО. Росія розглядала перемогу Януковича як шанс вплинути на зовнішньополітичний курс України, прагнучи забезпечити її нейтральний або проросійський вектор.

Харківські угоди дозволили Росії не тільки посилити свою військову присутність у Криму, але й утвердити Україну як буферну зону між собою і Заходом, знижуючи ризик розширення НАТО до російських кордонів. У квітні 2010 року, під час зустрічі в Харкові, Віктор Янукович підписав угоду з президентом Росії Дмитром Медведєвим, яка передбачала продовження перебування Чорноморського флоту в Криму до 2042 року[72]. 21 квітня 2010 року в Харкові Віктор Янукович і Дмитро Медведєв підписали угоду між Україною та Російською Федерацією щодо перебування Чорноморського флоту РФ на території України (відомі як Харківські угоди). Згідно з цією угодою, термін перебування Чорноморського флоту РФ було продовжено з 2017 до 2042 року з автоматичним продовженням на п'ять років, якщо жодна зі сторін не

висловить заперечення, а також встановлено орендну плату. Як зазначено в документі, продовження терміну перебування флоту надано в обмін на знижку для України на російський газ, через анулювання митних зборів[42]. Варто зазначити, що тодішні правлячі політичні сили по-різному сприйняли підписання Харківських угод. Наприклад, на думку В. Януковича, вони стали «безпрецедентними в історії відносин» між Україною та Росією, у результаті яких Україна не лише до 2019 р. мала б отримати за рахунок «газової інвестиції» російської сторони сумарно 40 млрд дол. і втримати низькі ціни на газ, а й зберегти «позитивний чинник для безпеки і стабільності у Чорноморському регіоні». Екс-прем'єрміністр М. Азаров вважав домовленості «історичним рішенням», запорукою сильної та незалежної України, адже, мовляв, за їхньої допомоги вдалося дещо нівелювати негативні наслідки «кабальної» газової угоди, підписаної Ю. Тимошенко[16].

Водночас більшість представників української опозиції охарактеризували їх підписання як таке, що суперечило Конституції України, адже ч. 7 ст. 17 забороняла перебування іноземних військових формувань на території держави, а в п. 14 «Перехідних положень» Основного Закону зазначалося, що як виняток дозволялось на умовах оренди перебування тих іноземних баз, які вже існували на червень 1996 р., однак лише на тимчасових одноразових умовах, а тому повторна угода щодо Чорноморського флоту РФ була незаконною [5, 197-198 с.]

Підписання Харківських угод забезпечило Росії довготривалу військову присутність у Криму, зміцнивши її геостратегічні позиції на Чорному морі та сприяючи посиленню контролю над регіоном. Через цю угоду Росія могла не лише впливати на українську внутрішню політику, але й втручатися в економічні рішення Києва, використовуючи знижки на газ як інструмент політичного тиску. Такий підхід дозволяв Москві стримувати Україну від

інтеграції в євроатлантичні структури, створюючи умови для її залежності від російських енергоресурсів.

Однією з передвиборчих обіцянок Януковича було підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Проте через скандальні події 2011 року, пов'язані з арештом колишнього прем'єр-міністра Юлії Тимошенко, ЄС призупинив переговори з Україною щодо її подальшої інтеграції.

У 2012 році Володимир Путін знову став президентом, замінивши на посаді Дмитра Медведєва. Путін завжди був відомий своїми імперіалістичними поглядами на колишні республіки СРСР. З поверненням Путіна на пост президента РФ Україна більше втратила, ніж здобула.

У 2013 році, під тиском Росії, Віктор Янукович відмовився підписати Угоду про асоціацію з ЄС, хоча це було однією з його ключових передвиборчих обіцянок. Зупинка Януковичем процесу євроінтеграції стала важливою політичною перемогою для Росії, оскільки дозволила утримати Україну від подальшого зближення з ЄС і закріпити її в сфері російського впливу. Керівництво РФ розглядало угоду про асоціацію України з ЄС як загрозу, що могла послабити його геополітичні позиції та створити прецедент для інших пострадянських країн. Щоб не допустити цього, Росія застосувала економічний тиск, зокрема через загрозу запровадження торговельних бар'єрів і санкцій щодо українського експорту.

Протягом усього пострадянського періоду — до кінця 2013 року — українське суспільство здебільшого виявляло громадянську пасивність: здавалося, воно піддалося авторитаризму (окрім періоду «помаранчевих» протестів 2004 року); було розділене регіонально, а етномовні розколи посилювалися різними поглядами на історію та геополітичні орієнтири. Це суспільство здавалося неспроможним до згуртованих політичних дій через розбіжності в політичній еліті. За усталеним наративом, Україна постає як країна, розділена за етномовними лініями[12, 65 с.].

Масове обурення через рішення Януковича не підписувати Угоду про асоціацію з ЄС призвело до студентського мітингу наприкінці листопада 2013 року. В ніч на 30 листопада спецпідрозділи жорстоко розігнали мітингувальників, а опубліковані згодом фотографії показали насильство з боку силовиків. Кілька сотень молодих людей, переважно студентів, які залишилися на Майдані на ніч, не чинили опору; деякі вже спали на саморобних матрацах, коли почався напад, проте їх жорстоко побили. Операція тривала близько 15 хвилин, після чого спецпризначенці продовжували переслідувати шокованих мітингувальників на прилеглих вулицях. Невелика група знайшла притулок у Михайлівському Золотоверхому монастирі, символічно нагадуючи події 1240 року, коли монастир востаннє слугував прихистком під час монгольських набігів[12, 103 с.]. Це стало своєрідним каталізатором для українського народу, після чого все більше громадян вийшли на протест проти режиму Януковича. До протестів долучилися активісти, громадські організації та політичні сили, і вимоги протестувальників поступово змінилися — від підписання Угоди з ЄС до відставки президента та уряду. Це було виняткове явище, оскільки воно не виникло під впливом партійних лозунгів чи закликів політиків, а стало результатом громадського обурення, яке посилювалося трансляцією силового розгону протестувальників і закликами до участі, зокрема через «5 канал» за участю П. Порошенка. За різними оцінками, на мітинг вийшло до мільйона людей, тоді як російські ЗМІ повідомляли своїм глядачам про кілька сотень учасників протесту. Водночас відбувалася мобілізація та укріплення Майдану і центральної частини Києва, зокрема вулиці Хрещатик[48, 125 с.].

Євромайдан поступово перетворився на масовий рух завдяки громадським ініціативам і активній підтримці звичайних громадян, які взяли на себе організацію протестів. На Майдані зібралося багато різних громадських організацій, волонтерів та активістів, які допомагали протестувальникам їжею, теплом і медичною допомогою. Серед активних учасників можна виділити

організації, такі як «Автомайдан», «Правий сектор», Студентську координаційну раду та багато інших. Саме ці громадські ініціативи підтримували Майдан і забезпечували його довготривалість, не будучи безпосередньо пов'язаними з політичними партіями.

Замість діалогу з активістами та пошуку мирного вирішення ситуації, влада вдалася до насильницьких методів, що лише посилювало антивладні настрої. Ігнорування суспільних запитів на діалог і спроби силового придушення протестів підвищили рівень недовіри до влади та загострили конфлікт.

Євромайдан не лише розкрив глибокі внутрішні суперечності в Україні, але й виявив реальні загрози для російської зовнішньої політики. У міру того, як протести набирали обертів і стали перетворюватися на всенародний рух проти корупції та авторитаризму, Росія почала сприймати їх як сплановану акцію Заходу, спрямовану на виведення України з-під свого впливу. Керівництво РФ бачило у цьому не просто внутрішню кризу, а загрозу розширення західного впливу, що, з погляду російських інтересів, могло призвести до встановлення проєвропейського уряду на території, яку Росія традиційно вважала своєю «сферою впливу».

Росія, не очікував такої потужної реакції українського суспільства, розглядав Євромайдан як чергову «кольорову революцію», організовану Заходом, що викликало посилення недовіри до європейських та американських партнерів. Росія відчула загрозу для власної стабільності та побачила в Україні приклад небажаного демократичного впливу, що потенційно міг поширитися на інші сусідні держави і навіть на саму Росію.

Підтримка Росією жорстких заходів, які застосовував Янукович проти протестувальників, відображала прагнення Кремля зберегти контроль над ситуацією в Україні та попередити будь-які форми громадянського непокорі, які могли б стати прикладом для російського суспільства.

Росія, яка прагнула утримати Україну в своїй орбіті, бачила в репресивних заходах Януковича спосіб повернути стабільність, навіть ціною жорстокого придушення опозиції. 16 січня Янукович вирішив завдати значно хитрішого удару. Того дня парламент мав повернутися до пленарної роботи, щоб ухвалити бюджет на 2014 рік, оскільки через протести голосування за нього в грудні не відбулося. Згідно з порядком денним, планувалося розглянути лише питання бюджету[12, 146-147 с.]. Але після ухвалення бюджету ухвалили - 11 додаткових законопроектів. Відповідно до цих законів стало можливим проведення заочних судових процесів; продаж SIM-карт для мобільних телефонів дозволявся лише після реєстрації паспортних даних покупця; державні органи отримали право блокувати доступ до інтернету, а всі співробітники «Беркуту» та органів внутрішніх справ, причетні до можливих злочинів проти активістів Майдану, були амністовані[12, 147 с.].

До 24 січня влада на чолі з Януковичем зрозуміла, що втрачає контроль над протестним рухом. Вихід із кризи можливий лише за умови створення коаліції з опозиційними силами: Арсенієм Яценюком, Віталієм Кличком, Петром Порошенком тощо. Активісти були проти будь-якого компромісу з Януковичем, вони вимагали усунення Януковича з посади Президента України.

25 січня, під час переговорів з опозицією, Янукович запропонував Арсенію Яценюку пост прем'єр-міністра, а Віталію Кличку — посаду віцепрем'єра. Однак обидва відмовилися від цих пропозицій. Створення уряду національної єдності, ймовірно, було частиною маневру, але багатьох це переконало, що тиск на Президента приносить свої плоди. Крім того, Янукович пообіцяв скасувати або пом'якшити так звані «диктаторські закони» від 16 січня, що стали основною причиною масових протестів на вулиці Грушевського в попередні дні[12, 152 с.].

Спроба заручитися підтримкою опозиційних сил не дала конкретного результату. Янукович розумів, що потрібні кардинальні заходи для заспокоєння

активістів і припинення протестів на Майдані, але сам не бажав залишати свою посаду, тому було вжито низку рішучих заходів. 28 січня вранці було проведено позачергову сесію Верховної Ради, під час якої прем'єр-міністр Азаров оголосив про свою відставку. Виконуючим обов'язки прем'єр-міністра став віцепрем'єр Сергій Арбузов, але ключовим рішенням було скасування 9 з 11 суворих законів, прийнятих 16 січня, що стали причиною масових протестів[12, 155 с.]. Відставка Азарова не викликала значного захвату серед учасників Майдану. Багато хто поставилися до цього кроку з обережністю, вважаючи, що це може бути частиною якоїсь хитрості, оскільки мало хто вірив, що Янукович прагне миру.

Раніше Янукович намагався дотримуватися «багатовекторної» стратегії ведення геополітичної діяльності, яку успадкував від свого колишнього соратника Леоніда Кучми. Майдан став поворотною подією, після якої Янукович більше не міг балансувати між Заходом і Росією та обрав сторону Росії. Проте Росія, включно з Путіним, дистанціювалися від Януковича як від політичного партнера. 6–7 лютого Янукович відвідав Сочі на відкритті Зимової Олімпіади. Спершу його особиста зустріч з Путіним була відкладена. Згодом президенти все ж зустрілися, але Путін прийняв українського гостя досить прохолодно. Зараз ми знаємо, що на час відкриття Олімпіади російське керівництво вже розробляло плани військової інтервенції в Україну[12, 163 с.]. Його прохання про підтримку сприймалися в Кремлі як сигнал політичної поразки. Москва розуміла, що компроміси, які готовий був укладати Янукович з опозицією та європейськими посередниками, можуть привести до остаточної втрати проросійського вектора в Україні. Це змусило керівництво РФ переглянути свою стратегію і перейти від підтримки президента до планування більш радикальних дій, спрямованих на безпосереднє втручання в українські справи для збереження своїх інтересів.

Відмова від повної підтримки Януковича і перехід до підготовки інтервенції свідчили про зміну підходу Росії: тепер вона прагнула не просто підтримати проросійського лідера, а безпосередньо контролювати стратегічні регіони України. Янукович остаточно зрозумів свій програш — втрату контролю над ситуацією та посади президента, до якої він прагнув останні 10 років. 19 лютого до порядку денного було внесено питання щодо змін до Конституції, можливості дострокових виборів, реорганізації уряду та загальної амністії для учасників протестів. Однак найбільш важливим було те, що Президент заявив про відсутність планів на силове розгоння Майдану та дав розпорядження своїм підлеглим підготувати меморандум для мирного вирішення конфлікту. Водночас, як стало відомо з пізніше оприлюдненого відео з резиденції Януковича, він віддав наказ евакуювати цінні предмети з Межигір'я[12, 170 с.].

Після оголошення Януковичем готовності до переговорів ситуація на Майдані залишалася напруженою. Силкові структури продовжували використовувати жорсткі методи, попри обіцянки щодо деескалації. Сутічки між протестувальниками і силовиками призводили до численних постраждалих, що лише підсилило радикалізацію протестів і ще більше загострило кризу. Довіра до Януковича з боку громадськості впала остаточно, а Майдан почав висувати нові, рішучіші вимоги, включно з негайною відставкою президента.

21–22 лютого, після укладення мирної угоди між Януковичем і представниками опозиції за посередництва європейських лідерів, Янукович залишив Київ, прямуючи спочатку до Харкова, а згодом до Росії. Його втеча фактично залишила країну без президента та створила вакуум влади, що дозволило швидко сформувати новий уряд у Києві. Для Росії це стало сигналом до активніших дій: у Кремлі зрозуміли, що лояльного Москві президента більше немає, і перспектива втрати України з російської орбіти впливу стала ще більш реальною.

Росія втратила свого ключового союзника в Україні. Це стало для Кремля не лише політичною поразкою, але й серйозною геополітичною втратою, яка змінила баланс сил у регіоні. У Москві це розцінили як кризову ситуацію, що вимагала негайної реакції. Керівництво РФ вирішив вдатися до радикальних заходів, щоб зберегти свій вплив і не допустити повного переходу України до орбіти Заходу.

Отже, період правління Віктора Януковича став для України важливою віхою в її геополітичному розвитку. Прагнучи підтримати багатовекторний підхід і балансувати між Росією та Заходом, Янукович забезпечив РФ можливість зміцнити свої позиції в Україні, зокрема через Харківські угоди та продовження перебування Чорноморського флоту в Криму. Однак, наростання громадського невдоволення та протестів, особливо через відмову підписати Угоду про асоціацію з ЄС, продемонструвало, що політика Януковича не враховувала зростаючі проєвропейські настрої в українському суспільстві. Втрата контролю над ситуацією і втеча Януковича призвели до різкої зміни стратегії Росії, яка, відмовившись від підтримки лояльного президента, вдалася до прямих дій для збереження свого впливу, починаючи з анексії Криму. Ці події не лише підкреслили ключову роль України в російській зовнішній політиці, а й заклали основи тривалого конфлікту, який радикально змінив міжнародну ситуацію у Східній Європі.

2.2. Анексія Криму та її наслідки для територіальної цілісності України

Російська сторона розуміла, що відбувається в Україні, і знала, як діяти заради своєї вигоди. Використовуючи нестабільність та внутрішні суперечності, вона почала активно втручатися у події. Це дозволило Росії поступово посилювати свій вплив на ситуацію в регіоні. Події Революції гідності, які привели до повалення проросійського президента Віктора

Януковича, створили політичний вакуум та послаблення українських державних інституцій.

Поразка влади у протистоянні з мітингувальниками відкрила нові можливості для Росії, яка знайшла альтернативний спосіб зберегти свій вплив на Україну. Росія, яка не визнавала легітимність нової влади, почала активно втручатися у події, використовуючи медійні кампанії та інформаційну війну для підриву української державності. Крім того, Росія підтримувала таємну діяльність своїх агентів у Криму та на Донбасі, організовуючи проросійські мітинги та підбурюючи населення до невизнання нової влади в Києві. Маючи набагато більше ресурсів, Росія застосовувала «м'яку силу» в Україні, особливо в південно-східних областях, де переважна кількість місцевих жителів — етнічні росіяни або російськомовні українці. Єдиним регіоном, що мав сильну проросійську орієнтацію і водночас був насичений кремлівськими агентами та підрозділами російської регулярної армії, був Крим[67, 183 с.]. Багато з них відчували сильний культурний зв'язок із Росією, водночас недостатньо усвідомлюючи культурні особливості України.

Росія замислювалася щодо анексії Криму ще з часів розпаду СРСР[4, 59 с.]. В Україні існували певні регіональні, культурні та мовні розбіжності, особливо на південному Сході та в Криму, де проживало багато російськомовного населення, що частково підтримувало тісні зв'язки з Росією через спільне історичне минуле. Росія, розуміючи ці настрої, використала культурні та мовні особливості як інструмент для загострення конфлікту. У своїй пропаганді вона просуvala ідею «захисту російськомовного населення», що стало формальним приводом для втручання у внутрішні справи України.

Росія втілила свій план під час сильного ослаблення України, коли країна не могла ефективно захищатися чи наступати. У ніч з 26 на 27 лютого озброєні групи захопили будівлю Верховної Ради Криму. Олександр Турчинов, виконуючи обов'язки Президента, зазначив, що одразу стало зрозуміло: це

діяли професійні військові, зокрема спецназ ГРУ Росії, що був оснащений важким озброєнням. Він усвідомив серйозність ситуації, оскільки такий крок міг призвести до відкритого військового конфлікту. Наступного дня російські війська без розпізнавальних знаків почали захоплювати ключові об'єкти, а також блокувати українські військові частини. Турчинов скликав засідання РНБО, щоб виробити стратегію реагування на агресію. Але ситуація швидко загострювалася, адже Росія не лише захоплювала Крим, а й концентрувала війська на кордонах України, готуючи штурм. Це вже не було просто залякування, а реальний план для зміщення нової української влади[12,197 с.].

Російська атака була вкрай неочікуваною, проте водночас прогнозованою, оскільки деякі вчені передбачали, що російський вплив на Крим рано чи пізно принесе свої плоди. Росія завжди вважала Крим стратегічно важливим, оскільки він має доступ до Чорного моря, забезпечуючи контроль над регіоном. Контроль над Кримом означає доступ до важливих морських шляхів і можливість посилення впливу на Чорноморсько-Середземноморському просторі. База російського Чорноморського флоту в Севастополі є стратегічним центром військово-морських операцій, який дозволяє Росії ефективно проєктувати свою силу на сусідні регіони.

Після розпаду СРСР багато російських політиків і військових не погоджувалися з передачею Криму Україні в 1954 році, вважаючи його «історично російською територією». Крим залишався частиною України, але російська влада постійно висловлювала невдоволення статусом півострова, намагаючись підтримувати культурні, економічні та політичні зв'язки з його населенням. Пропаганда в Росії зображувала Крим як «невід'ємну частину Росії», що лише чекала на своє «повернення» до складу РФ. Це прагнення посилювалося і тим, що Крим мав важливе історичне значення для російської ідентичності, зокрема як місце ключових військових подій і геополітичних перемог.

На додачу, Росія побоювалася, що зближення України з ЄС і НАТО загрожуватиме її інтересам, включно з можливим припиненням доступу до військових баз у Криму. Анексія півострова була для Росії способом забезпечити свій вплив на Чорному морі, захистити військову присутність і зміцнити стратегічне положення в регіоні.

На жаль, у Києві не змогли оцінити рівень загрози та наміри ЗС РФ, не зуміли вчасно й адекватно оцінити військово-політичну ситуацію та масштаби розвитку подій[12, 188 с.]. 2 березня Рада Федерації офіційно схвалила використання російських військ в Україні, що могло призвести до війни між державами, хоча офіційно її так і не оголосили[72]. У березні 2014 року російська стратегія щодо особового складу Збройних сил України, дислокованого в Криму, була мирною, але ефективною. Спочатку блокували українські військові об'єкти, потім пропонували підвищену оплату тим, хто погоджувався перейти на їхній бік, далі висували ультиматуми, вимагаючи від вірних Україні військових скласти зброю, і, зрештою, штурмували об'єкти, організовуючи вихід всього особового складу українських військ[12, 202 с.].

Протягом березня російська влада намагалася ігнорувати або відверто брехати про події в Криму. Вони поширювали дезінформацію, намагаючись створити враження законності своїх дій. У той же час міжнародна спільнота висловлювала занепокоєння з приводу порушень міжнародного права та суверенітету України. 5 березня 2014 року міністр оборони Росії Сергій Шойгу неправдиво заявив журналістам, що на території Криму немає російських військ. Він стверджував, що всі антиукраїнські дії, включаючи блокаду кораблів і військових частин, нібито здійснювала лише місцева «самооборона» Криму[67, 189 с.].

Тим не менш, всупереч усім домовленостям з Росією та нормам міжнародного права суверенної держави, 16 березня в Криму пройшов незаконний референдум щодо зміни статусу півострова. Після лише 10 днів

«агітації» кримчанам запропонували обрати один із двох варіантів свого політичного майбутнього:

- Возз'єднання Криму з Росією як суб'єкта Російської Федерації.
- Відновлення Конституції Криму 1992 року і статус Криму як частини України[12, 203 с.]

Однак сам референдум проводився під військовою присутністю російських сил, що ставило під сумнів його легітимність. Багато жителів Криму, зокрема кримські татари, бойкотували це голосування. Міжнародна спільнота засудила референдум, наголошуючи на його порушенні норм міжнародного права та Конституції України. Оголошені результати свідчили про явку у 81,4 % виборців (89,5 % у Севастополі) і про те, що 96,77 % з них нібито підтримали об'єднання з Росією (у Севастополі 95,6 %)[12, 204 с.]. Ці цифри досить високі, що викликає багато запитань. Багато міжнародних спостерігачів та експертів сумніваються в достовірності цих результатів, посиляючись на відсутність незалежного моніторингу під час референдуму. Крім того, голосування відбувалося в умовах воєнної окупації та тиску на місцеве населення. Такий контекст значно знижує легітимність процесу і робить результати референдуму недійсними з точки зору міжнародного права.

Попри широке засудження «референдуму» міжнародною спільнотою та військові заходи, що йому передували, 18 березня Путін офіційно долучив Крим та Севастополь до складу Російської Федерації[12, 204 с.]. Російська агресія змінила військово-політичну ситуацію в Україні та Європі, зокрема через анексію Криму і збільшення військової присутності Росії. Географічне положення Криму дозволяє контролювати Азово-Чорноморський регіон, що зменшує вплив України в цій зоні.

Втрата Криму призвела до зниження українського контролю над Чорноморським басейном та ресурсами. Спричинило суттєві економічні втрати,

зокрема втрату портів і морських шляхів у Криму. Окрім економічного збитку, втрата територій позначилася на моральному стані суспільства, яке зіткнулося з новою реальністю – постійною загрозою безпеці на кордонах і невирішеними гуманітарними питаннями в зоні конфлікту. В той час Росія посилила свою військову присутність у Чорноморському регіоні, розмістивши нові озброєння та військові підрозділи на півострові. Загроза не тільки для самої України, а й для сусідніх країн – членів НАТО, таких як Туреччина, Румунія, Болгарія, що спричинило зростання напруженості у всьому регіоні. Постійна присутність військових кораблів і підводних човнів у Чорному морі значно обмежила можливості України для безперешкодного судноплавства і загалом послабила її позиції у регіоні.

Анексію Криму Російською Федерацією міжнародна спільнота одностайно засудила ці дії. У відповідь на агресію міжнародна спільнота, зокрема країни ЄС і США, запровадила проти Росії економічні та політичні санкції, які обмежили її доступ до фінансових ринків і технологій, особливо в енергетичному та військово-промисловому секторах. Санкції вплинули на економічне зростання Росії, викликавши скорочення іноземних інвестицій та інфляцію. Зокрема, санкції обмежили доступ Росії до технологій для видобутку нафти й газу на шельфах, що погіршило можливості для розвитку нових енергетичних проєктів. Однак попри санкції, Росія продовжує проводити агресивну політику, частково компенсуючи економічні втрати за рахунок інших ринків.

Питання реінтеграції Криму залишається актуальним, і його повернення можливе лише за умови консолідації зусиль західних країн. Серед позитивних зрушень варто відзначити, що Україна, Німеччина та Франція ведуть перемовини на рівні міністерств закордонних справ щодо створення «нормандського формату» для обговорення проблем анексії Криму[80].

Важливим кроком у цьому напрямку стало затвердження 24 березня 2021 року президентом України Володимиром Зеленським «Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованого Криму»[63]. Цей документ визначає комплекс дипломатичних, військових, інформаційних та економічних заходів, спрямованих на повернення Криму під контроль України.

Крім того, 15 грудня 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію A/RES/77/229 «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна»[57]. Цей документ підтверджує міжнародну підтримку територіальної цілісності України та засуджує порушення прав людини на окупованому півострові.

По-друге, політичні зміни справжньо оцінюють можливості повернення Криму, беручи до уваги актуальні реалії. Зокрема, Руслан Стефанчук, Голова Верховної Ради України, неодноразово наголошував на важливості відновлення контролю над Кримом, підкреслюючи, що це невід'ємна частина боротьби за суверенітет і незалежність країни. Він підкреслив, що Україна ніколи не відмовиться від Криму чи будь-якої іншої території, тимчасово окупованої Росією. Він наголосив, що відновлення контролю над Кримом є невід'ємною частиною боротьби за незалежність і суверенітет України, і для країни не існує альтернативи звільненню півострова, адже це українська земля, на якій проживають українці[73].

Отже, результат російської агресії та анексії Криму змінилася геополітична ситуація як в Україні, так і в Європі. Росія використала політичну нестабільність в Україні для посилення свого впливу, застосувавши як «м'яку силу», так і військову силу, щоб реалізувати свої інтереси. Це втручання супроводжувалося інформаційною війною, підтримкою сепаратистських рухів та створенням нелегітимних владних утворень на Сході України. Втрата Криму та частин Донбасу спричинила не лише територіальні та економічні втрати для України, але й змусила міжнародну спільноту посилити тиск на Росію через

санкції та дипломатичну ізоляцію. Водночас агресія консолідувала українське суспільство навколо ідеї незалежності, а міжнародна підтримка України набула нових форматів і стала більш рішучою.

2.3. Підтримка Росією сепаратистських рухів на Сході України

Російська влада не зупинилася на анексії Кримського півострова; вона мала інші цілі в Україні. Йшлося про створення так званої «Новоросії», яка мала включати всі південно-східні області України: Миколаївську, Херсонську, Одеську, Дніпропетровську, Запорізьку, Харківську, Донецьку та Луганську. Росія активно підтримувала проросійських активістів не тільки фінансово, а й зброєю.

Українська влада змогла придушити проросійські рухи в більшості областей, але не вдалося приборкати їх на Донбасі. Привид проросійського сепаратизму в Україні з'являвся щоразу, коли Москва відчувала невпевненість у своїх позиціях у Києві. Фактично, це стало інструментом тиску на українську владу, щоб утримати її в орбіті російського впливу. Москва тривалий час наполягала на федералізації України, що дало б їй змогу посилити контроль над периферійними регіонами. Автономні регіони під керівництвом проросійських політиків могли б:

- заважати консолідації українського суспільства
- блокувати рішення Києва, не вигідні для Москви
- створити плацдарм для подальшої російської експансії[29, 27 с.].

На початку березня, під час подій у Криму, на території Донбасу відбувалися неприпустимі речі. Проросійські демонстрації з російськими прапорами та вимогами до Києва надати їм більшу автономію виникли через сильне невдоволення подіями на Майдані, які вони вважали державним переворотом.

Вперше антимайданівські демонстранти захопили будівлю облдержадміністрації в Донецьку 1 березня, але 6 березня СБУ її звільнила. Через місяць протестувальники почали діяти більш скоординовано: 6 квітня вони захопили будівлі ОДА в Донецьку та Луганську. Оголосивши київський уряд нелегітимним, демонстранти заявили про підтримку «народних губернаторів»: Павла Губарева в Донецьку та Валерія Болотова в Луганську, обидва з яких були громадянами Росії[12, 206 с.]. Як правило, нові лідери сепаратистських рухів не мали відношення до раніше обраних органів місцевої влади. Більшість із них опиралися на спеціально створені збройні групи. Також радикалізувалися політичні гасла, у яких стали переважати заклики до «федералізації», проведення «референдуму щодо зміни територій» тощо. З наростанням військової ескалації ускладнювалася і суспільно-політична ситуація[47, 36 с.].

Влада України не могла ігнорувати такі дії, тож необхідно було вирішувати кризу на Донбасі. 7 квітня українська влада оголосила про початок Антитерористичної операції на сході країни. Після оголошення Антитерористичної операції було прийнято ряд заходів для стабілізації ситуації в регіоні. Українські силові структури почали активно протидіяти сепаратистським проявам та відновлювати контроль над територіями. 12 квітня 2014 року перший заступник начальника Генштабу Збройних сил України, адмірал Ігор Кабаненко, рішуче заявив, що вторгнення російських військ на Схід України вже відбулося. Він зазначив, що в Слов'янську та Червоному Лимані діють не місцеві сепаратисти, а спеціалізовані військові розвідувально-диверсійні підрозділи, які підтримують сепаратистів у їхніх спробах дестабілізувати ситуацію. Кабаненко також риторично запитав, чи буде це продовжуватися і поширюватися далі[17, 243 с.].

Головним винуватцем захоплення органів влади став Ігор Гіркін. Колишній офіцер ФСБ та учасник бойових дій у Придністров'ї мав значний

вплив на російський істеблішмент. Можна з упевненістю констатувати, що без погодження з російською владою Ігор Гіркін не зміг би організувати цю операцію.

Гіркін діяв з кількома ключовими мотивами. По-перше, він був переконаним прихильником ідеї «Русского мира», вважаючи, що Україні потрібно повернутися до російських коренів. По-друге, його військовий досвід спонукав його вважати себе компетентним для керівництва збройним опором проти української влади. По-третє, він прагнув стати важливою фігурою в новому політичному устрої на Сході України, що могло б принести йому владу та вплив у регіоні.

Спроба з боку України захисти свій одразу захистити свій суверенітет не дало результатів. Водночас, бойовики Гірка вступили в бойове зіткнення з розвідувальною групою СБУ під Слов'янськом, внаслідок чого загинув капітан Геннадій Биличенко[29, 35 с.]. 14 квітня виконуючий обов'язки президента України Олександр Турчинов підписав указ, який затверджував рішення Ради національної безпеки і оборони про початок Антитерористичної операції (АТО) на сході країни. Пізніше територія проведення АТО була поділена на сектори: А (північ Луганської області), С (північ Донеччини), В (захід Донеччини), М (території, що прилягають до Маріуполя) та Д (уздовж кордону з Росією)[29, 35 с.].

Протягом квітня проводилися кілька операцій зі звільнення окупованих територій, але всі вони виявилися невдалими. Початок травня ознаменувався закликами до незалежності Донецька та Луганська; навіть заява Путіна про необхідність переговорів із новою українською владою не змогла деескалювати конфлікт. Справжні мотиви, підтримка та організація антиукраїнського терористичного заклоту та прихованого російського вторгнення стали очевидними після проведення 11 травня 2014 року т. зв. «референдумів» під примусом, які уряд України визнав недійсними. Представники

самопроголошених «Донецької та Луганської народних республік» заявили про «незалежність» від України та звернулися з проханням про приєднання до Російської Федерації. З того часу проросійські анклавні «ДНР» і «ЛНР» залишаються невизнаними більшістю країн світу, за винятком Росії, Сирії та Північної Кореї[17, 232 с.]. Напруженість на сході країни продовжувала зростати, а протистояння набувало дедалі більшого масштабу. Українська влада опинилася перед викликом зберегти цілісність держави та запобігти подальшій ескалації.

25 травня 2014 року в Україні відбулися президентські вибори, на яких український народ обрав підприємця та колишнього соратника Віктора Ющенка — Петра Порошенка. Його перемога символізувала прагнення українців до стабільності та реформ у складний період для країни. Відразу після обрання новий президент зіткнувся з викликами, зокрема необхідністю врегулювання конфлікту на сході та зміцнення державних інституцій. Новообраний президент заявив, що зможе врегулювати конфлікт на сході за два тижні. Він наголосив на важливості мирного процесу та необхідності відновлення контролю над усіма територіями України. Упродовж червня сторони конфлікту нарощували сили та закріплювалися на місцевості. Станом на 12 червня 2014 року сепаратисти контролювали близько 80% території Донецької та Луганської областей, де проживало близько 6 мільйонів жителів. Крім того, серйозною проблемою для сил АТО залишалися неконтрольовані ділянки кордону з РФ, через які посилювався потік постачання зброї, боєприпасів, загонів «добровольців», а згодом і важкої бойової техніки[47, 46 с.].

18 червня 2014 року президент Петро Порошенко оприлюднив «Мирний план врегулювання ситуації на Донбасі», який складався з 14 пунктів. В інтерв'ю ЗМІ Петро Порошенко зазначив, що мирний план розпочнеться з одностороннього припинення вогню, а також буде створено коридор, щоб «російські найманці» могли залишити країну. Керівник так званої ДНР Денис

Пушилін в інтерв'ю телеканалу «Дощ» назвав пропозиції Петра Порошенка «безглуздими»: «Тобто виходить так: вони припиняють вогонь, ми роззброюємося, і вони беруть нас беззбройними. Навряд чи це призведе до конструктиву»[47, 46 с.].

Україна в односторонньому порядку 20 червня оголосила про припинення вогню, яке тривало до 27 червня. Проте це був перший крок влади до врегулювання ситуації. Президент Петро Порошенко наголосив, що припинення вогню є жестом доброї волі, спрямованим на початок діалогу з протилежною стороною. Однак, обстріли не припинилися, що ускладнювало реалізацію мирного плану. На початку липня ЗСУ змогли вибити банду Гіркана зі Слов'янська, що дозволило українській владі продовжити деокупацію Донбасу, оскільки у військово-стратегічному плані Слов'янськ відіграє дуже важливу роль в контролі над Донбасом. Втрата цього міста для противника підриває його позиції в регіоні, ускладнюючи логістику та переміщення військових підрозділів. Крім того, контроль над Слов'янськом зміцнив моральний дух українських військ і цивільного населення, що є важливим фактором у тривалій боротьбі за свободу та територіальну цілісність України.

17 липня 2014 року над територією східної України було збито пасажирський літак авіакомпанії «Malaysian Airlines», який виконував рейс МН17 з Амстердама до Куала-Лумпура. Внаслідок цього загинули 298 пасажирів і членів екіпажу. Крім того, як зазначав колишній начальник Генштабу ЗСУ генерал-полковник В. Замана[32] ще до того, як росіяни збили малайзійський «Boeing 777» ракетою з ЗРК «Бук-М1» (якої не було у ЗСУ), українські сили вивезли всю військову техніку Протиповітряної оборони (ППО) з Донбасу, не давши їй потрапити до рук росіян. Докази підтверджують, що на момент збиття літака сепаратисти вже володіли системою «Бук-М1». Цей комплекс був переданий їм з Росії, можливо, навіть за наказом Володимира Путіна, і використовувався для обстрілу повітряних цілей. Інформацію про його

наявність підтвердили міжнародні слідчі комісії та розвідки кількох країн. Одними з перших на місце трагедії прибули бойовики «ДНР». Їхні дії на місці катастрофи, включаючи фотографування на фоні обломків літака, викликали занепокоєння та підозри у спостерігачів. Ці вчинки можуть свідчити про відсутність чутливості до трагедії та можливу спробу бойовиків використати інцидент у своїх інформаційних кампаніях. Важливо зазначити, що на момент збиття ніхто не знав про плани рейсу з Амстердама до Куала-Лумпура, який проходив через територію України. До 17 липня сепаратисти «ДНР» успішно збивали українські літаки. У випадку з рейсом МН17 спостерігається схожість у діях, але цього разу літак не був українським. Збиття цивільного авіалайнера призвело до міжнародного скандалу, а увага світу була прикута до конфлікту на Донбасі.

Протягом серпня 2014 року бойові дії тривали по всій лінії зіткнення, при цьому сили АТО до середини місяця досягли значних успіхів. У результаті ситуація для сепаратистів стала критичною: Луганськ був майже повністю оточений, а «ДНР» розсічена силами АТО на кілька вузлів-районів оборони та опинилася в ізоляції. Прагнучи остаточно розрізати та оточити сили сепаратистів, командування сил АТО прийняло рішення про початок широкомасштабного наступу, піком якого стали бої 22–29 серпня за місто Іловайськ Донецької області. Однак у боях під Іловайськом війська потрапили в оточення та зазнали серйозної поразки, що не лише кардинально змінило ситуацію на театрі бойових дій, але й загострило загальну суспільно-політичну обстановку в країні[47, 48].

Українська влада почала враховувати факт вторгнення з боку Росії та використання гібридних сил для досягнення військово-стратегічних цілей на території Донбасу. Незважаючи на зусилля російського уряду, спрямовані на поширення дезінформації, було неможливо приховати прибуття труп з України.

Це було підтверджено розслідуваннями незалежних російських та міжнародних видань.

- У середині серпня 2014 року 76-та гвардійська десантно-штурмова дивізія з Пскова втратила кількох молодих солдатів в Україні.
- Одинадцять підтверджених «двохсотих» (загиблих) у 18-й мотострілецькій бригаді (в/ч 27777) лише в період з 9 по 13 серпня 2014 року, двоє з яких — офіційно в Україні, а дев'ять — нібито під час «навчань»[49].
- У листуванні між Віктором Місковцем, керівником відділу кадрів Західного військового округу Росії, та Валентиною Мельниковою, секретарем Союзу матерів солдатів, згадувалися дев'ять військовослужбовців, які вийшли зі складу Кантемирівської дивізії.

На початку вересня командування Антитерористичної операції змушене було визнати факт прямого вторгнення російських військ на Донбас. Українські сили, що обороняли Лутугине та Луганський аеропорт, змушені були відступити на північ[38, 42 с.].

На фоні розгортання масштабних бойових дій на Сході України, які призвели до збільшення числа жертв серед цивільного населення, на початку вересня 2014 року в Мінську розпочалося засідання ТКГ. Предметом обговорення учасників стали мирний план президента України Петра Порошенка та ініціативи президента РФ Володимира Путіна. В результаті переговорів 5 вересня 2014 року був прийнятий протокол з 12 пунктів[77].

Протокол підписали Хайді Тальявіні (посол ОБСЄ), Леонід Кучма (другий президент України), Михайло Зурабов (посол РФ в Україні). Як приватні особи документ також завізували представники самопроголошених «ДНР» та «ЛНР».

Російське втручання продовжувалося і набирало ще більшого розмаху. Після підписання Мінського протоколу у вересні 2014 року Росія неодноразово порушувала його ключові положення, що ускладнювало виконання угоди в повному обсязі. Мінські домовленості вимагали припинення вогню, відведення важкого озброєння, допуск спостерігачів ОБСЄ та обмін полоненими. Однак, на практиці російські та підтримувані Росією сили продовжували обстріли українських позицій, попри офіційне оголошення про припинення вогню.

Початок активних бойових дій припав на кінець листопада. Бойовики «ДНР» за підтримки регулярних військ Росії атакували сили АТО в Донецькому аеропорту. По всій лінії зіткнення відновилися інтенсивні артилерійські обстріли[29, 43 с.]. Донецький аеропорт став важливим символом боротьби за український суверенітет, оскільки його захист демонстрував стійкість та відвагу українських військових у умовах агресії. Крім того, контроль над аеропортом надавав стратегічні переваги в бойових діях, оскільки це дозволяло контролювати повітряний простір і забезпечувати логістичні маршрути для постачання. Захисників Донецького аеропорту отримали прізвисько «кіборги», оскільки навіть сепаратисти визнавали їхню стійкість і здатність тримати оборону. У листопаді та грудні 2014 року вони неодноразово піддавалися обстрілам з важкої артилерії, мінометів, ракетних установок і танків. Після чотирьох місяців інтенсивних боїв сепаратисти та російські найманці змогли зрештою зайняти їхні позиції в середині січня 2015 року, а 20 січня аеропорт був захоплений[12, 238 с.].

Український фронт почав давати тріщини під натиском російських гібридних сил та техніки. Збройні сили України були повністю виснажені та деморалізовані через невдачі на фронті в період з вересня по січень. Бої в районі Донецького аеропорту стали символом незламності українських військових, але також показали, наскільки складною була ситуація на фронті. Постійні обстріли та невпинні атаки призводили до високих втрат серед

особового складу, що ще більше посилювало атмосферу паніки та невпевненості. В умовах такого тиску Україна потребувала не лише зміцнення своїх військ, але й ефективної міжнародної підтримки для протидії агресії. Останнім ознакою активної фази бойових дій стала поразка під Дебальцевим. На північ від Донецька стратегічно важливим об'єктом було містечко Дебальцеве з населенням 25 тисяч осіб до війни. Його обрали з трьох основних причин. По-перше, місто є ключовим залізничним вузлом, контроль над яким дозволяв би перевозити спорядження та артилерію головною залізничною лінією між Донецьком і Луганськом. По-друге, через Дебальцеве проходить дорога, що з'єднує Горлівку та Донецьк з Алчевськом і Луганськом. По-третє (і це, ймовірно, було найважливішим фактором), дорога з Дебальцевого на північний захід веде до стратегічного міста Артемівськ, де розташована найбільша в Україні соляна шахта, що забезпечує понад 90% видобутку солі в країні[12, 239 с.].

Російські військові також брали участь у боях під Дебальцево. Один із випадків був оприлюднений у ЗМІ: підтримка регулярних російських військ і важка техніка, зокрема 5-а танкова бригада з Улан-Удэ та 37-а мотострілкова бригада з Кяхти, активно діяли під Дебальцево. Бато Дамбаєв, солдат 37-ї мотострілкової бригади, повернувся додому після запеклих боїв. Він пройшов підготовку на полігоні в Ростовській області, як і Доржи Батомункуєв із 5-ї танкової бригади, який дав інтерв'ю про свої дії під Дебальцево. Обидва солдати зробили фотографії на полігоні та відвідували місто Таганрог, але в лютому їх відправили в Україну. У середині лютого журналісти зафіксували велику концентрацію військовослужбовців-бурятів у Дебальцево, що було рідкісним явищем. Після боїв Бато повернувся до родини та репостив статтю про участь бурятських військовослужбовців у битві[49, 19 с.]. Це місто відіграло ключову роль у переговорній стратегії Путіна в Мінську. За словами Порошенка, президент Росії неодноразово згадував Дебальцеве, заявляючи, що

українські війська там перебувають у складній ситуації, ймовірно, оточені противником і готуються до масової капітуляції[12, 240 с.]. Після складних 16-годинних переговорів учасники саміту підписали «Декларацію Президента Російської Федерації, Президента України, Президента Французької Республіки та Канцлера Федеративної Республіки Німеччина на підтримку Комплексу заходів щодо виконання Мінських угод». Мінська угода-1 була підписана 12 лютого 2015 року, і її метою було досягнення припинення вогню між українськими військами та проросійськими сепаратистами. Документ також передбачав відведення важкої техніки, обмін полоненими та проведення місцевих виборів у регіонах, охоплених конфліктом. У цьому контексті можна виокремити певні відмінності між двома угодами: Мінським протоколом та Мінською угодою-1.

Таблиця 2.1

Відмінність між Мінським протоколом та Мінською угодою-1

Аспект	Мінський протокол	Мінська угода-1
Виведення військ і техніки	Загальна вимога без уточнень щодо термінів.	Чіткі терміни відведення та вимога створення буферної зони.
Обмін полоненими	Загальні положення без деталей.	Конкретні умови обміну з акцентом на обов'язки сторін.
Політичні питання	Не містить політичних аспектів.	Включає положення про місцеві вибори в контрольованих сепаратистами регіонах.

Узагальнюючи, можна зазначити, що Мінський протокол і Мінська угода-1 мали спільну мету — встановлення миру в Україні, але суттєво відрізнялися за змістом і деталізацією виконання. Мінська угода-1 представила більш структурований і чіткий підхід до вирішення конфлікту, зокрема через деталізацію пунктів, встановлення механізмів контролю і включення

політичних аспектів. Підкреслює еволюцію міжнародних зусиль щодо мирного врегулювання та важливість виконання всіх умов для досягнення стійкого миру в регіоні.

Росія не обмежилася анексією Криму, прагнучи розширити свій вплив через створення так званої «Новоросії» в південно-східних регіонах України. Використовуючи проросійські настрої і підтримуючи місцеві сепаратистські рухи, вона ініціювала збройний конфлікт на Донбасі, який переріс у широкомасштабну війну з втратами для обох сторін. Українська влада, зіткнувшись з серйозними загрозами суверенітету, запровадила Антитерористичну операцію та розпочала міжнародний діалог для врегулювання конфлікту. Втручання Росії на Донбасі та подальші події, включаючи збиття рейсу МН17 і бої за Дебальцеве, привернули увагу світу і змусили міжнародну спільноту вжити санкцій проти агресора та вимагати виконання Мінських угод.

2.4. Порушення міжнародного права Росією та реакція міжнародного співтовариства

Важливість міжнародного права в сучасному світі є непорушною для всієї геополітики, і всі держави без винятку повинні його дотримуватися. Анексія Криму стала першим випадком після Другої світової війни, коли держава в Європі анексувала частину іншої держави, що поставило під сумнів ефективність міжнародної системи безпеки. Це створило небезпечний прецедент для інших конфліктів, підвищуючи ризик нових спроб зміни кордонів силовими методами. Зростання військових витрат як у Росії, так і в сусідніх країнах спричинило нову гонку озброєнь у регіоні, посиливши політичну та військову напругу.

Порушення суверенітету України стало викликом для міжнародної спільноти та підірвало існуючу систему безпеки. Міжнародна спільнота

об'єднала зусилля для протидії діям агресора. Реакція країн Європейського Союзу була стриманою, проте загалом підтримувала Україну у її захисті суверенітету. Водночас, варто згадати заяви деяких лідерів держав, зокрема президента Чехії Мілоша Земана, які мали іншу позицію. Він закликав не вводити санкції проти Росії через її дії в Україні та запевняв, що Росія не буде захоплювати території на сході країни. «Я щиро вірю, що Росія, маючи величезну власну територію, розуміє, що їй не потрібна Східна Україна та 10 мільйонів голодних ротів, яких довелося б годувати», — заявив пан Земан у серпні 2014 року чеським ЗМІ[39].

Президент Чехії засуджував будь-які санкції проти Росії, аргументуючи це тим, що санкції — нісенітниця та недієвий важіль впливу на іншу державу. Власного варіанту протистояння агресору він не запропонував. Така позиція викликала неоднозначну реакцію як в Чехії, так і серед європейських партнерів. Земан також закликав не ідеалізувати Революцію Гідності. «Багато погано поінформованих людей ідеалізують Україну. Вони вважають, що сталося щось на зразок «оксамитової революції», - заявляв пан Земан[39]. Він не вважав законність та демократичність усунення з поста президента України Віктора Януковича. Водночас це не підірвало довіру до Чехії як до надійного партнера в рамках спільної європейської політики.

Найбільш лояльною до Росії країною в Європі можна вважати Сербію та її президента Александра Вучича. Він був стриманим у висловлюваннях щодо подій в Україні, утримуючись від чітких засуджень дій Росії стосовно анексії Криму та окупації Донбасу, що зумовлено традиційно тісними сербсько-російськими відносинами. Водночас Вучич неодноразово заявляв, що Сербія підтримує територіальну цілісність України. Обговорюючи санкції, президент Вучич наголосив на важливості того, щоб Сербія мала автономію вирішувати, вводити заходи у відповідь чи ні. Він також наголосив на необхідності підтримувати справедливість у відносинах з усіма залученими сторонами,

включаючи Росію. Негативні настрої щодо санкцій викликані високою ціною, яку Сербія несе за те, що не ввела заходів у відповідь проти Росії. Крім того, президент Вучич висловив негативні настрої щодо Заходу, припустивши, що зовнішні гравці не повинні диктувати рішення Сербії. Як сказав президент Вучич, «ми повинні копіювати рішення з Брюсселя? Якщо це так, ми анулюємо наш суверенітет і незалежність»[31].

Численні організації намагалися за допомогою низькі резолюцій проборкати агресію Росії. Резолюція ПАРЕ визнала, що Росія несе повну відповідальність за дотримання або порушення прав людини як у Криму, так і на Донбасі. Окрім того, документ містить кілька інших критично важливих для України пунктів:

1. Вона підтверджує, що анексія Криму Російською Федерацією та військове вторгнення російських збройних сил на Сході України порушують міжнародне право та принципи, підтримані Радою Європи.
2. «ДНР» та «ЛНР», створені, підтримувані та ефективно контрольовані Російською Федерацією, не є легітимними відповідно до українського чи міжнародного права. Це стосується всіх їхніх «органів влади», включаючи «суди», встановлені владою де-факто.
3. Стосовно Криму російська військова присутність та ефективний контроль були офіційно визнані російською владою. Стосовно «ДНР» та «ЛНР» ефективний контроль підтверджується добре задокументованою роллю російських військових у взятті під контроль та контролі цих регіонів, попри рішучий опір законної влади України, та повною залежністю «ДНР» і «ЛНР» від матеріально-технічної, фінансової та адміністративної підтримки Росії.

Отже, ПАРЄ підтвердило, що анексія Криму та військове вторгнення на Сході України є порушенням міжнародного права, що є важливим кроком у зміцненні позицій України на міжнародній арені. Визнання «ДНР» та «ЛНР» як нелегітимних утворень, контрольованих Російською Федерацією, ставить під сумнів правомірність їхніх «органів влади» та «судів».

РОЗДІЛ 3. ЗАМОРОЖЕННЯ КОНФЛІКТУ: СПРОБИ ТА ПОШУК КОМПРОМІСУ

3.1. Утворення зони конфлікту на Сході України та її вплив на міжнародну політику

Конфлікт на Сході України став одним із найгостріших випробувань для незалежної України та переломним моментом у її міжнародній політиці. Це більше, ніж просто регіональне протистояння; це глибокий геополітичний злам, який не лише визначив нові пріоритети для української зовнішньої політики, але й переосмислив безпекову архітектуру Європи. Події висвітлили обмеженість України у здатності протистояти зовнішнім загрозам самотійно, але водночас стали каталізатором трансформації української державності, а також привернули увагу світу до українського питання. Конфлікт на Сході України зміцнив євроінтеграційні прагнення країни. Якщо раніше інтеграція до ЄС та НАТО була для України здебільшого питанням внутрішньої політики, то після початку війни вона стала необхідністю. Відтепер міжнародна підтримка України виявляється не лише в економічній допомозі чи гуманітарних проєктах, але й у посиленні безпекової співпраці.

Міжнародна безпека є основою для збереження миру та сталого розвитку в глобальному масштабі, гарантуючи нормальне функціонування світового порядку. Міжнародні організації виконують роль ключових учасників у сфері забезпечення безпеки. Більшість сучасних міжнародних організацій становлять базу для підтримання миру та безпеки, сприяючи дотриманню загальноприйнятих норм міжнародного права як державами-членами, так і іншими учасниками міжнародних відносин.

Першочергове місце в порядку врегулювання збройного конфлікту на Південному Сході України належало основним міжурядовим міжнародним організаціям, що опікуються миром і безпекою у світі – Організації з Безпеки та

Співробітництва (ОБСЄ) та Організації Об'єднаних Націй (ООН) [30, 196 с.]. Україно-російська війна стала своєрідним індикатором, що продемонстрував значну неспроможність і неготовність ключових міжнародних систем безпеки адекватно та ефективно реагувати на глобальні виклики. Ці інституції відповідають за безпеку та функціонування різних міжнародних систем. Одним із головних інститутів глобальної системи безпеки є Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН).

Цей глобальний орган, який має на меті забезпечення мирного співіснування учасників міжнародних відносин, виявив свою нездатність знайти спільні рішення для запобігання конфліктам на найвищому рівні безпеки. Таку думку висловив Президент України Петро Порошенко в інтерв'ю австралійському телеканалу ABC: «Конфлікт на Сході України продемонстрував неефективність післявоєнної глобальної системи безпеки, зокрема і Ради Безпеки ООН, оскільки один із постійних членів з правом вето є агресором». Ще більше свою неієздатність продемонстрував і Європейський інститут безпеки — ОБСЄ, організація, що повинна була стати ключовим гравцем у врегулюванні українсько-російського конфлікту, але не змогла запропонувати ефективні механізми, здатні зменшити глобальні загрози, що виникли через цей конфлікт.

Отже, війна оголила глибокі недоліки існуючої глобальної системи, особливо її неспроможність ефективно реагувати на загрози, пов'язані з агресією одного з постійних членів Ради Безпеки ООН. Подібні проблеми виявила й ОБСЄ, яка не змогла запропонувати дієві механізми для врегулювання конфлікту. Ця ситуація стала своєрідним лакмусовим папірцем для оцінки ефективності міжнародних організацій, засвідчивши, що без суттєвих реформ та посилення безпекових структур світ залишатиметься вразливим перед новими загрозами.

Західний світ не створив адекватних і дієвих засобів, механізмів і стратегій для протидії російській гібридній експансії. Навпаки, зростала загроза руйнування єдиного «санкційного фронту», що сприймалося російською владою як можливість діяти безкарно і стимулювало її до активних кроків. Сирійський конфлікт показав, що імперська політика Кремля не обмежується лише пострадянським простором, а Україна є лише «проміжним пунктом», плацдармом для подальшої експансії[26, 3 с.].

Така ситуація становить серйозний виклик для системи глобальної безпеки, яка залишається вразливою перед російськими провокаціями. Необхідність єдиного фронту у протистоянні агресору стає дедалі нагальнішою, щоб запобігти поширенню конфліктів і дестабілізації в інших регіонах світу.

Україна активізувала партнерство з НАТО, а також продовжила рух до європейської спільноти, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС. Європейський Союз узгодив принципи відносин із РФ у 2016 році. На засіданні міністрів закордонних справ країн ЄС усі країни-члени ЄС схвалили 5 керівних принципів політики ЄС щодо РФ [33]:

1. Повне виконання Росією Мінських домовленостей;
2. Зміцнення стійкості ЄС до загроз з боку Росії;
3. Тісніші зв'язки з колишніми радянськими республіками-сусідами РФ;
4. Вибіркова взаємодія з РФ у межах окремих питань, таких як боротьба з тероризмом;
5. Підтримка контактів безпосередньо між людьми.

Таким чином, він укріпив відносини з Україною та підтвердив свою позицію на світовій арені. Це дозволило зміцнити співпрацю з організацією в різних сферах, зокрема в економіці та безпеці. Крім того, активна дипломатія сприяла залученню міжнародної підтримки в контексті регіональних викликів, підкреслюючи важливість України на глобальній карті.

Запровадження санкцій стало ключовим інструментом, який Захід використовує для тиску на Росію. ЄС послідовно запроваджує санкції проти Росії через незаконну спробу анексії Криму, порушення територіальної цілісності України та невиконання Мінських угод. Санкції багаторазово продовжували та розширювали список осіб і організацій. Обмежувальні заходи включають замороження фінансових активів у країнах ЄС та заборону на в'їзд для осіб із санкційного списку. Санкції також охоплюють фінансовий, енергетичний і оборонний сектори, а також товари подвійного призначення. Наприклад, вони обмежують доступ до первинних і вторинних ринків капіталу ЄС для деяких російських банків і компаній, забороняють фінансову допомогу та посередництво для російських фінансових установ, а також забороняють імпорт, експорт і передачу військової техніки та товарів подвійного призначення, які можуть використовуватися у військових цілях або військовими користувачами в Росії[56, 43 с.].

Європейський Союз відіграє ключову роль у політиці міжнародних санкцій проти Росії, оскільки має найбільший економічний вплив на неї, але водночас є найбільш вразливим елементом санкційної системи через економічну залежність від відносин із Росією. Економіки деяких країн-членів ЄС тісно пов'язані з російською, що ускладнює досягнення необхідної однастайності для впровадження санкцій[36, 23 с.].

Тобто, Європейський Союз має вирішальне значення у санкційній політиці щодо Росії, оскільки володіє значним економічним впливом, але водночас залишається вразливим елементом цієї системи через економічну залежність деяких держав-членів від Росії.

У статті О. Шарова «Економіка ЄС: санкції проти Росії та їхній зворотний вплив ринок фінансово-банківських послуг» розглядаються наслідки економічних санкцій, запроваджених Європейським Союзом проти Росії у відповідь на її агресивні дії в Криму та на Донбасі. Санкції, запроваджені

Європейським Союзом проти Росії у відповідь на її агресивні дії, мали зворотний вплив на економіку країн ЄС, особливо тих, що підтримували тісні економічні зв'язки з Росією, що викликало дискусії щодо ефективності та доцільності продовження санкційної політики. Згідно з дослідженням, ці наслідки проявилися в кількох ключових аспектах:

1. Зниження експорту: Країни ЄС, які активно експортували товари до Росії, зіткнулися зі значним скороченням обсягів поставок. Це особливо стосувалося сільськогосподарської продукції, машинобудування та хімічної промисловості.
2. Втрати в енергетичному секторі: Держави, залежні від імпорту російських енергоносіїв, відчули економічний тиск через необхідність пошуку альтернативних постачальників, що призвело до підвищення витрат та нестабільності на енергетичних ринках.
3. Зменшення інвестицій: Європейські компанії, які інвестували в російську економіку, зіткнулися з обмеженнями та ризиками, що призвело до зниження прибутковості та необхідності перегляду інвестиційних стратегій.
4. Фінансові втрати: Банківські установи, які мали тісні зв'язки з російськими фінансовими інститутами, зазнали втрат через обмеження на фінансові операції та зниження довіри на ринку.
5. Зростання безробіття: У деяких регіонах ЄС, де економіка була тісно пов'язана з російським ринком, спостерігалось зростання безробіття через скорочення виробництва та закриття підприємств[83].

Попри санкції, численні резолюції ООН і міжнародну ізоляцію, Росія продовжувала підтримувати військові дії на території України, що перешкоджало мирному врегулюванню та подовжувало конфлікт. Українська дипломатія активно працювала над збереженням міжнародної уваги до війни,

наголошуючи на важливості стабільного тиску на Росію з боку світової спільноти. Стабільна підтримка партнерів і посилення санкцій залишалися критично важливими для відновлення територіальної цілісності України та забезпечення її безпеки.

Основними прикладами міжнародної підтримки України та тиску на Росію в 2018–2020 роках стали кілька важливих рішень. Зокрема: рішення Генасамблеї ООН від 21 вересня 2018 року щодо включення ситуації на тимчасово окупованих територіях України до порядку денного 73-ї сесії; засідання Ради Безпеки ООН 26 листопада 2018 року, яке засудило агресію РФ у Чорному морі, вимагало забезпечити вільний доступ українських суден до Азовського моря та засудило окупацію Криму; схвалення Генасамблеєю ООН резолюцій про порушення прав людини в Криму та мілітаризацію півострова в грудні 2018 року; публікація першої доповіді Генсека ООН про права людини в Криму у серпні 2019 року та оновлені резолюції ГА ООН в грудні 2019 року[56, 47 с.].

Українське питання стало постійним на порядку денному міжнародних організацій, таких як ОБСЄ, ООН та Рада Європи, хоча безпосередній вплив їхніх рішень обмежений через право вето Росії у Раді Безпеки ООН.

Конфлікт на Сході України не лише змінив внутрішню політику України, але й став імпульсом для перегляду безпекової архітектури всієї Європи. Захід виявився неготовим до російської експансії, в першу чергу через накопичення внутрішніх проблем, а також через відсутність готовності визнавати можливість масштабної конфронтації з Росією. Це було спричинено інерцією старих надій на лібералізацію та демократизацію РФ, а також вірою в незмінність стабільності, добробуту та безпеки на європейському континенті[26, 5 с.].

Європейські країни, особливо ті, що межують із Росією, переосмислюють свою політику безпеки, зміцнюючи оборону та збільшуючи присутність НАТО

на східних кордонах. Українська війна показала, що безпека в Європі більше не може ґрунтуватися виключно на політиці стримування; потрібні нові інструменти та підходи. Брюссель вжив низку політичних, організаційних та інформаційних заходів для протидії російському впливу. У липні 2016 року керівництво ЄС підписало спільну декларацію з Генеральним секретарем НАТО щодо співпраці та боротьби з гібридними загрозами. 6 грудня 2016 року на саміті міністрів закордонних справ НАТО було прийнято рішення про створення Європейського Центру протидії гібридним зарозам у 2017 році та затверджено комплекс заходів (сім напрямків) для посилення співпраці між НАТО та ЄС[34].

Окрім того, Україна стала лабораторією боротьби з гібридними загрозами: від кібер-атак до інформаційних кампаній, від економічного тиску до політичного шантажу. Досвід протидії таким зарозам є важливим і для західних партнерів, оскільки показує, як захищати демократичні інститути в умовах сучасної війни. Країни ЄС у співпраці з НАТО беруть участь у створенні системи кіберзахисту. У 2014–2015 роках було розроблено поглиблену політику та нову концепцію кіберзахисту. У Ризі відкрито Центр стратегічних комунікацій (StratCom). Двадцять європейських країн беруть участь у програмі НАТО «Розумна оборона».

Захід поступово зміцнює санкційний режим проти Росії та підтримує Україну політично, економічно і військово, розширюючи співпрацю з нею в рамках євроатлантичної інтеграції. Партнерство з НАТО, співпраця з ЄС і реалізація нових підходів до протидії гібридним зарозам стали для України не лише пріоритетами зовнішньої політики, але й умовою виживання. У відповідь на російську агресію Європа також переосмислює власну безпекову політику, зміцнюючи оборону на східних кордонах та розширюючи співпрацю з Україною.

Отже, конфлікт на Донбасі став своєрідним каталізатором змін у європейській безпековій політиці, прискоривши процеси інтеграції України з ЄС і НАТО та визначивши нові пріоритети глобальної безпеки.

3.2. Переговорний процес та спроби мирного врегулювання конфлікту

Переговорний процес та спроби мирного врегулювання конфлікту на Сході України залишалися актуальними з травня 2014 року, однак з часом обидві сторони почали заявляти, що Мінські домовленості втратили свою актуальність. Підписання Мінських угод – перших у вересні 2014 року, а Мінських угод-2 у лютому 2015 року – мало на меті підтримання миру на Донбасі за посередництва ОБСЄ та за участі представників Франції, Німеччини, Росії і невизнаних республік «ДНР» і «ЛНР». Угоди включали такі ключові аспекти, як припинення вогню, обмін полоненими, відведення важкого озброєння та проведення виборів на окупованих територіях. Однак, попри зусилля з виконання Мінських домовленостей, значна частина положень залишилася нереалізованою, а виконання інших було обмеженим.

На жаль, окремі пункти угоди не сприяли успіху України. Скоріше, можна говорити про проблемні або навіть програшні для Києва рішення. Серед них – потенційна втрата територій, підконтрольних центральній владі; гарантії недоторканості для терористів; а також визнання їх легітимною владою на території Донбасу, що контролюється бойовиками.

Мінські домовленості мали важливе історичне значення, оскільки вони знизили інтенсивність бойових дій на Донбасі та надали Україні час для зміцнення своїх позицій. Від часу їх підписання на Сході України неодноразово спалахувала бойова активність, але українські війська змогли повернути контроль над кількома населеними пунктами. Однак сторони конфлікту так і не розпочали повноцінного виконання Мінських угод, і стабільне припинення вогню залишилося недосягнутим. Втрати українських військ у боях значно

зменшилися після лютого 2015 року, що знизило ризик повернення російських військ до лінії розмежування[6, 50 с.].

Цей перепочинок Україна використала для реформування Збройних Сил, покращення обороноздатності та підготовки військових кадрів. На цьому тлі, 18 січня 2018 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про особливості державної політики щодо забезпечення суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей»[35]. Важливим елементом цього закону є офіційне визнання Росії агресором та покладання відповідальності на неї як на окупанта за ситуацію на тимчасово окупованій території України. Закон зміцнив позиції України на міжнародній арені, змінивши підхід до конфлікту з Росією, а також посилив правову базу для подальшого врегулювання та можливого звільнення окупованих територій.

Україна розглядала перспективи реформування Мінських угод або пошуку альтернативних форматів для переговорів, оскільки їх реалізація стикалася з численними викликами. Зокрема, було створено Нормандський формат за участі України, Росії, Франції та Німеччини, який став додатковим майданчиком для мирних переговорів. З 2014 року лідери цих країн регулярно зустрічалися для обговорення шляхів врегулювання конфлікту та способів забезпечення виконання Мінських угод. Наявність двох країн-лідерів ЄС мала б продемонструвати єдину позицію Європейського Союзу щодо посередництва та майбутнього врегулювання, надаючи процесу підтримку з боку Європи. Однак відсутність ЄС як посередника в Нормандському форматі, де ЄС представлений тільки Францією та Німеччиною, ускладнила процес врегулювання війни на Донбасі, оскільки ці країни діяли як окремі держави, а не від імені ЄС.

Думки щодо ефективності цього формату розділилися: частина політиків пропонує залучити до переговорного процесу США та Велику Британію, тоді як інші наполягають на збереженні чинного формату. Певна неспроможність

США на той момент активно долучитися як посередник поступово зменшувала вплив Нормандського формату. Залучення ширшого кола міжнародних учасників могло б посилити тиск на Росію та підвищити шанси на досягнення результатів. Протягом майже п'яти років існування цього формату виникали пропозиції залучити до процесу й інші країни, зокрема Польщу, а також підписантів Будапештського Меморандуму – США, Велику Британію та Китай [59, 178 с.]

Нормандський формат не був вирішенням конфлікту, а лише інструментом для його врегулювання. Учасники працювали над зменшенням напруженості та пошуком компромісів, проте результати залишаються обмеженими через розбіжності в підходах до ключових питань. Нормандський формат був важливим механізмом дипломатичного тиску, але без додаткової підтримки міжнародної спільноти його ефективність у досягненні довготривалого миру залишається обмеженою.

Відсутність ширшого представництва в Нормандському форматі також стала очевидним недоліком. Політики та аналітики пропонували розширити коло учасників, залучивши підписантів Будапештського меморандуму — США та Велику Британію — або Польщу як сусідню країну, що має спільний інтерес у безпеці регіону. Такий підхід міг би надати переговорам більшого авторитету, посиливши тиск на Росію та підвищивши шанси на досягнення результатів. Проте, на той момент, США утримувалися від прямої участі в цьому форматі, зосередившись на запровадженні санкцій та інших заходах проти Росії. Це зменшувало вплив Нормандського формату, обмежуючи його до європейських рамок.

Нормандський формат показав важливість міжнародного посередництва, але водночас продемонстрував свої недоліки. Потреба в більш жорстких механізмах контролю і дієвіших санкціях була очевидною, оскільки формат не зміг зупинити конфлікт. Розширення кола учасників могло б стати сильним

дипломатичним сигналом і нагадуванням про міжнародні гарантії безпеки для України. Однак, у своїй обмеженій формі, Нормандський формат лише частково виконав поставлені перед ним завдання, залишивши Україну й далі шукати ефективні шляхи для відновлення миру та захисту свого суверенітету. Цей формат стикався з численними труднощами через різне бачення сторін щодо врегулювання конфлікту. Українська сторона наполягала на відновленні контролю над своїми кордонами, тоді як Росія вимагала проведення виборів на окупованих територіях до передачі контролю.

Таким чином, Нормандський формат став важливою спробою залучити міжнародну спільноту до вирішення конфлікту, але його обмежена ефективність показала, що для досягнення справжнього миру необхідні ширші зусилля. І хоча формат залишив слід в історії дипломатичних відносин України з Європою, він також наголосив на потребі в більш інклюзивних і дієвих міжнародних структурах, здатних реагувати на сучасні виклики безпеці.

Проте існував один формат, у якому посередником відіграли США та ЄС, який мав принести мир на територію Донбасу. Женевський формат був започаткований у квітні 2014 року і включав Україну, Росію, США та ЄС, причому Європейський Союз був представлений як організація[59, 178 с.]. У такому форматі відбулася лише одна зустріч — 17 квітня 2014 року в Женеві. Згідно з підписаними домовленостями, бойовики мали роззброїтися та звільнити захоплені незаконним шляхом будівлі й вулиці, в обмін на що їм була гарантована амністія (за винятком тих, хто скоїв тяжкі злочини). Усі сторони мали сприяти реалізації цих домовленостей, а Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ спостерігати за їх виконанням[51]. Проте угода не була втілена через ймовірні протиріччя між США та Росією. Женевський формат так і залишився важливим етапом у дипломатичних зусиллях щодо врегулювання війни на Донбасі, але виявився менш ефективним через відсутність реальних механізмів

для здійснення контролю за виконанням домовленостей і відсутність достатнього тиску на Росію з боку міжнародної спільноти.

Женевський формат, хоч і розглядався як перспективний міжнародний майданчик для мирного врегулювання конфлікту на Донбасі, зіткнувся з численними проблемами, які завадили його успішній реалізації. Перш за все, хоча Женевські угоди передбачали роззброєння бойовиків та звільнення захоплених територій під контролем місії ОБСЄ, вони не забезпечували дієвих механізмів, які б гарантували виконання цих зобов'язань. Це стало головною причиною нездійсненності угод: у рамках Женевського формату не були передбачені конкретні санкції чи примусові заходи на випадок, якщо одна зі сторін порушить домовленості.

По-друге, протиріччя між США та Росією стали серйозним бар'єром для реалізації угод. Росія наполягала на «внутрішньому» характері конфлікту, стверджуючи, що бойовики на Донбасі діють самостійно і не отримують її підтримки. Натомість США вбачали в діях Росії пряму агресію та підтримку сепаратистських рухів. Розходження у поглядах на сутність конфлікту призвело до нестабільності формату, адже відсутність єдності між ключовими гравцями послаблювала можливість створення єдиного плану для врегулювання.

Третьою причиною нереалізації Женевських угод була відсутність консолідованого тиску з боку міжнародної спільноти. Попри декларації про підтримку мирного процесу, міжнародна спільнота на той час не була готова до масштабного втручання, яке б включало посилення санкцій чи військову підтримку Україні. Обмежений тиск на Росію не створював достатньо сильного стимулу для виконання зобов'язань, що ще більше послаблювало вплив Женевських домовленостей.

Крім того, сам Женевський формат не отримав продовження, що значно знизило його ефективність. Після першої зустрічі у квітні 2014 року подальші засідання не проводилися, що призвело до втрати контакту між сторонами та

відсутності подальших кроків у рамках цього формату. Відсутність регулярних засідань перешкоджала підтримці процесу деескалації, а нестабільність на Донбасі продовжувала зростати.

Важко обрати єдиний шлях для завершення російсько-українського конфлікту дипломатичним шляхом. Формат перемовин мав би бути всеосяжним, залучати як безпосередніх учасників конфлікту (Україну та Росію), так і світових політичних лідерів (США, ЄС), а також країни-сусіди України, які прагнуть захистити свої території від російської загрози (Румунію, Угорщину, Молдову тощо). Найближчим до цього був женевський формат, на важливості якого наголошував міністр закордонних справ Польщі Вітольд Вашиковський[14, 71 с.)

Обидва формати — Нормандський та Женевський — відіграли важливу роль у дипломатичних зусиллях України щодо врегулювання конфлікту з Росією, але їх ефективність була обмежена різними факторами.

Нормандський формат, що включає Україну, Росію, Францію та Німеччину, став важливим майданчиком для переговорів і допоміг знизити інтенсивність бойових дій, однак не зміг забезпечити стабільне припинення вогню або прогрес у виконанні Мінських угод. Залишаючи важливі питання без вирішення, цей формат зіткнувся з численними труднощами через різні підходи до ключових питань, таких як відновлення контролю над кордонами та проведення виборів на окупованих територіях. Крім того, обмежена участь ЄС у якості посередника і неспроможність США активно долучитися до переговорного процесу знижували його ефективність.

Женевський формат, що був ініційований у квітні 2014 року за участі України, Росії, США та ЄС, мав на меті встановлення більш широкого міжнародного контролю та вирішення ключових питань конфлікту. Однак після однієї зустрічі цей формат виявився менш результативним через відсутність реальних механізмів виконання домовленостей та недостатній тиск на Росію з

боку міжнародної спільноти. З огляду на це, Женевський формат став лише етапом у дипломатичних зусиллях, але не дав бажаних результатів через відсутність конкретних дій.

Під час переговорів і поза їх межами західні партнери висували різні ініціативи для припинення конфлікту на Донбасі. Одними з найбільш помітних були пропозиції французького дипломата П. Мореля та колишнього міністра закордонних справ Німеччини, нині президента ФРН, Ф. Штайнмайєра. «План Мореля», представлений на зустрічі міністрів закордонних справ країн Нормандської четвірки, передбачав такий порядок дій: після припинення бойових дій і відведення збройних формувань від лінії зіткнення Україна мала ухвалити спеціальний закон про вибори на тимчасово окупованих територіях, запровадити амністію для бойовиків та провести вибори. У разі визнання результатів виборів легітимними як Україною, так і міжнародною спільнотою, Росія мала вивести свої війська з Донбасу та передати контроль над кордоном Україні[43, 62 с.]. Реакція Києва на запропонований «план Мореля» була скептичною: чинний президент Порошенко наголосив, що цей план є лише суб'єктивною думкою пана Мореля. Цей план містив загрози та виклики для України, де-факто легітимізував сепаратистські угруповання і закладав під українську державність «мину уповільненої дії»[15, 22 с.]. «План Мореля» фактично відображав позицію зовнішніх акторів, зокрема Франції, щодо ситуації в Україні. Це був своєрідний індикатор ставлення до українського питання з боку міжнародної спільноти.

У 2016 році мирне вирішення конфлікту на Донбасі не мало суттєвого прогресу, що спричинило необхідність розробки нових підходів для втілення Мінських угод. Тому, в вересні 2016 року, Ф. Штайнмаєр під час прес-конференції в Києві запропонував нову формулу, яка передбачала паралельне виконання безпекових та політичних аспектів Мінських домовленостей[15, 22 с.]. Згідно з цією формулою, Донбас мав отримати тимчасовий особливий

статус до проведення місцевих виборів, а постійний статус був би наданий після того, як результати виборів будуть визнані Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Голосування мало проходити під контролем цієї організації[60, 35 с.].

Формула передбачала надання «особливого статусу» для тимчасово окупованих територій після проведення місцевих виборів згідно з українським законодавством. Такий статус мав бути тимчасовим, а після визнання результатів виборів легітимними за оцінкою ОБСЄ — сталим. У разі успішного проведення виборів Україна зобов'язувалася надати цим територіям «особливий режим місцевого самоврядування», що вимагало змін до Конституції, і водночас отримати контроль над кордоном з Росією. Однак очевидним було, що проведення виборів можливе лише за умови забезпечення безпеки та встановлення контролю України над російсько-українським кордоном. Аналіз Виборчого кодексу України [11] показував, що проведення місцевих виборів у цій ситуації було неможливим: небезпечно створювати виборчі комісії, неможливо забезпечити агітацію українських партій, високий ризик для населення через заміновані території та загрозу терактів у день виборів. Також залишається невизначеною роль поліції та судів під час виборчого процесу і реакція жителів ОРДЛО на повернення переселенців.

Існуючі розбіжності між Україною та Росією під час переговорів не дозволили закріпити більш адекватні умови для можливого виконання «формули Штайнмайєра». Українська сторона наполягала на забезпеченні безпекових умов та відновленні контролю над кордоном як обов'язкових передумов виборів на окупованих територіях. Натомість, як можна помітити, російська позиція щодо виконання Мінських угод полягала в проведенні виборів без виконання умов безпеки. З цієї причини Росія активно підкреслювала невиконання Україною своїх зобов'язань за Мінськими угодами[15, 41 с.].

Прихід Володимира Зеленського на пост Президента України у 2019 році змінив підхід до мирного врегулювання конфлікту на Донбасі. Зеленський прагнув активізувати переговорний процес та досягти конкретних результатів, зокрема, відновити контроль над окупованими територіями, повернути полонених і забезпечити припинення вогню.

Задля цього Україна підписала «формулу Штайнмайєра», сподіваючись на поступ у мирних перемовинах і готовність до компромісів з боку Росії. Водночас Зеленський наполягав на тому, що будь-які компроміси не повинні загрожувати національним інтересам і безпеці України.

В Україні формула викликала неоднозначні оцінки. Багато хто вважав, що вона може створити передумови для «легітимізації» контролю окупованих територій Росією. Існувала стурбованість, що це призведе до федералізації чи зниження контролю Києва над східними регіонами. 2 жовтня 2019 року депутати Львівської обласної ради ухвалили заяву, в якій протестували проти формули Штайнмаєра, вважаючи її здачею національних інтересів України. Вони закликали заблокувати нову редакцію закону про особливий статус Донбасу та запропонували провести виїзне засідання біля Верховної Ради. Також було запропоновано організувати національний круглий стіл для розробки стратегії переговорів щодо російської агресії та тимчасово окупованих територій[56, 52 с.]

Реалізація формули мала б суттєвий вплив на статус окупованих територій і міждержавні відносини між Україною та Росією. Водночас, вона стала предметом внутрішньополітичних дебатів в Україні, оскільки опозиція та частина громадськості побоювалися негативних наслідків для суверенітету України. Проти реалізації Україною так званої формули Штайнмаєра, про яку вже згадувалося, було проведено 84 акції протесту під гаслом «Ні - капітуляції!», що супроводжувалися петиціями та зверненнями до президента. Протестувальники також вимагали оприлюднити домовленості, підписані в

Мінську, та відмовитися від розведення військ. Серед організаторів і учасників таких акцій були Рух Опору Капітуляції (РОК), «Штаб Захисту України», партії «Національний корпус», «Всеукраїнське Об'єднання «Свобода», «Демократична Сокира», громадські організації «Національні дружини», «Традиція і порядок», «Спілка ветеранів АТО», ВГО «Сокіл», «Національний авангард» (Запорізька область), «Ветеранс ХАБ Одеса», «Карпатська Січ», «Легіон Свободи» та батальйон «Січ»[56, 49 с.].

Формула Штайнмаєра була розроблена так, що її реалізація на практиці була неможливою, а лідери Німеччини та Франції як керманічі Нормандського формату допустили саме таке тлумачення Мінських угод. Попри те, що розрив між баченням майбутнього у світі й ретро-ідеологією «безсмертних полків» у Росії ставав все більш очевидним, світ і творці Нормандського формату не розпізнали цієї загрози. У самій Формулі був прихований «Троянський кінь», що зробив її невиконуваною та призвів до трагічної війни в Європі у ХХІ столітті.

Тобто, Формула Штайнмаєра, спрямована на врегулювання конфлікту на Донбасі, виявилася непростим і неоднозначним інструментом. Її мета полягала у встановленні миру через проведення виборів і надання окупованим територіям особливого статусу за умови міжнародного контролю. Однак, незважаючи на спроби реалізації, формула викликала протести і глибокі суперечки в Україні, оскільки питання безпеки та суверенітету залишилися невирішеними. В результаті, формула не лише не досягла своєї головної цілі, але й виявила слабкі сторони міжнародної дипломатії та потребу у нових підходах до розв'язання конфліктів такого масштабу.

Україна активно намагалася врегулювати конфлікт на Донбасі через різні дипломатичні формати, зокрема, підписання Мінських угод, участь у Нормандському та Женевському форматах і схвалення «формули Штайнмаєра». Кожен із форматів мав на меті зниження бойових дій і

встановлення миру, але ефективність цих зусиль була обмеженою. Незважаючи на часткові успіхи, такі як зниження інтенсивності бойових дій і зміцнення українських оборонних сил, тривала нездатність досягти стабільного миру вказує на складність конфлікту і необхідність нових підходів. Зусилля України щодо міжнародного тиску та реформування власних збройних сил залишаються важливими, проте мирне врегулювання потребує підтримки ширшої міжнародної спільноти та більш ефективних механізмів для забезпечення безпеки й суверенітету країни.

РОЗДІЛ 4. ПОЧАТОК ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

4.1. Підготовка Росії до повномасштабного вторгнення

Підготовка Росії до повномасштабного вторгнення в Україну була ретельно спланованим процесом, що охоплював широкий спектр заходів: політичні, економічні, військові та інформаційні аспекти. Кожен із цих елементів відігравав ключову роль у створенні сприятливих умов для агресії та досягнення мети Росії – захоплення і контроль над Україною.

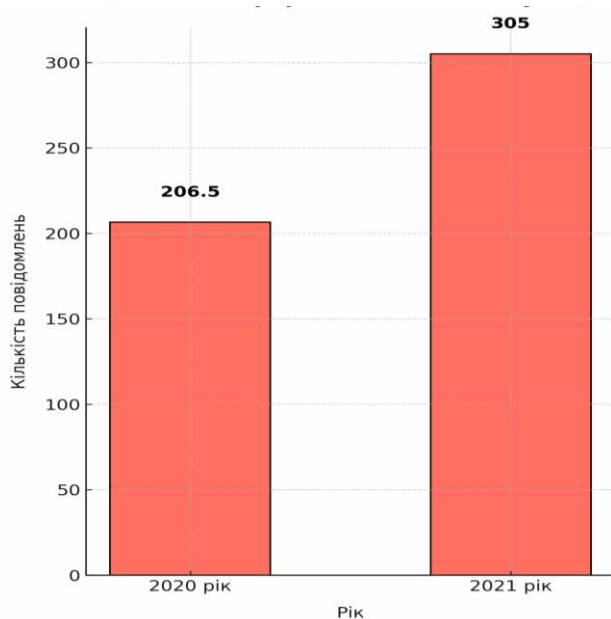
На перший план вийшли політичні маніпуляції та інтенсивне створення інформаційного фону, покликаного в подальшому виправдати агресію. Пропаганда – це один із ключових інструментів, який може бути спрямований як на внутрішню, так і на зовнішню аудиторію залежно від конкретної ситуації та цілей політичного керівництва держави [46].

Російська влада продемонструвала ефективність пропагандистських інструментів у досягненні геополітичних цілей після анексії Криму та окупації Донбасу. Виправдання агресії у власних інтересах і позиціонування себе як позитивного гравця на міжнародній арені дозволяє Росії взаємодіяти з іншими державами та уникати статусу «країни-ізгоя», як, наприклад, Іран або Північна Корея.

Цей підхід завжди ефективно використовувався в Україні, але за рік до вторгнення, проросійська пропаганда зросла на 59% в українському медійному просторі у 2021 році[65].

Рис. 4.1[65]

Кількість повідомлень з проросійським маніпуляціями в тиждень

Російська воєнна пропаганда в 2020–2021 роках досягла такого рівня, що журналіст і політолог О. Морозов, який перебуває в Празі, зауважив, що новини на НТВ подаються в агресивному тоні, ніби Україна вже розпочала війну. В ефірі постійно демонструються колони військової техніки з обох сторін, а безпілотники займають увесь екран[40].

Таким чином, напередодні вторгнення в Україну Росія активно збільшувала кількість проросійських маніпуляцій як частину інформаційної підготовки до агресії. Інтенсивне поширення пропагандистських наративів мало на меті підготувати громадську думку, знизити рівень довіри до української влади та створити виправдання для потенційних військових дій.

Російські медіа використовують велику кількість прийомів і технік для поширення пропаганди, серед яких стосуються Заходу такі: дегуманізація ворога; навішування ярликів; конспірологія; емоційний резонанс або маніпулювання людськими емоціями [46].

На думку І. Лапіной, найбільш небезпечними є дегуманізація ворога, конспірологія, маніпулювання людськими емоціями та перекручування фактів чи подій. Прикладом прийому дегуманізації ворога є постійні негативні вислови про Європу. Наприклад, такі інформаційні посили: «Європейські

цінності — це вигадка», «Захід занепадає», «Європа — це сучасний Содом і Гоморра». Оці загальні заяви, що протиставляють себе ворогу і приписують йому безжальну жорстокість, є прикладом дегуманізації: російська пропаганда вчить нас не сприймати європейців як рівних собі, як людей[85].

Конспірологія має негативні наслідки для суспільства, сприяючи поляризації та недовірі до офіційних джерел. Вона використовується для маніпуляції громадською думкою, зокрема через антизахідні та проросійські наративи. Це послаблює державну безпеку, відкриваючи можливості для іноземного втручання.

Один із найпоширеніших антизахідних наративів — це ідея «зовнішнього управління Україною». Вона включає твердження на кшталт «західні центри керують Україною», «МВФ прийшов, щоб продати українські землі», «іноземні куратори ведуть Україну до війни», «українська влада під контролем західних сил», «Сорос і його люди в Україні», «соросята»[65, 10 с.].

Антизахідні наративи, як-от «зовнішнє управління Україною», поширюють для підриву довіри до української влади та західних партнерів. Вони створюють образ України як держави, залежної від іноземних центрів впливу. Твердження на кшталт «МВФ прийшов, щоб продати українську землю» або «українська влада звітує перед західними управлінцями» спрямовані на дискредитацію євроінтеграції та реформ. Такі меседжі також викликають недовіру і напругу, створюючи образ «внутрішнього ворога», що нібито діє в інтересах іноземних сил. Так, конструюється образ жорстокого Заходу. У цьому випадку відбувається маніпуляція і перекручування фактів, що стосується впливу на управління України, зокрема залежності української влади від Заходу.

Отже, можна зробити висновок, що російська пропаганда стала не тільки інструментом підготовки до війни, але й потужним механізмом впливу на громадську думку. Російські ЗМІ застосовують різноманітні методи і наративи

для посилення ворожнечі, розповсюдження фальшивої інформації та підтримки політичних цілей, що є важливим фактором у формуванні публічної думки за кордоном, зокрема в Україні.

Ця ж стратегія маніпуляції громадською думкою відображається й на рівні міжнародної політики. Росія висунула ультимативні вимоги Заходу, використовуючи їх як підґрунтя для подальших дій. Документ під назвою «Угода про заходи забезпечення безпеки Росії та держав-членів Північноатлантичного договору» складається з 9 статей. Російські вимоги до НАТО, викладені в документі «Угода про заходи забезпечення безпеки Росії та держав-членів Північноатлантичного договору», становлять важливий етап у розгортанні агресивної політики Росії щодо України та Заходу. Документ із дев'яти статей фактично висував ультимативні вимоги до НАТО, які, на думку Росії, мали забезпечити її безпеку, обмежуючи суверенітет сусідніх держав.

Один із головних пунктів вимагав від НАТО виключити будь-яке майбутнє розширення, особливо за участі України та інших країн Східної Європи. Це фактично позбавляло б Україну права на суверенний вибір свого зовнішньополітичного курсу. Крім того, Росія пропонувала відмовитися від військової активності на території України, Закавказзя, Центральної Азії, а також у прилеглих районах, що закріпило б сфери впливу Росії та стримувало би присутність НАТО.

Договір також передбачав обмеження на розгортання ракет середньої та меншої дальності, що є частиною ширших зусиль Росії щодо зниження військової присутності НАТО поблизу своїх кордонів. Ідея про «нерозглядання один одного як противників» та використання механізмів консультацій, як-от Рада Росія-НАТО, формально мала виглядати як крок до зниження конфліктності, але насправді пропонувала механізм, який Росія могла б використовувати для впливу на прийняття рішень у НАТО[45].

Вимоги були неприйнятними для Альянсу, оскільки суперечили принципам суверенітету та права країн на власний вибір у питаннях безпеки. Обмеження на розширення НАТО та відмова від військової діяльності в регіонах, зазначених Росією, фактично передавали б контроль над Східною Європою й іншими регіонами в руки Росії, послаблюючи обороноздатність Альянсу. Виконання цих умов підривало б міжнародну безпеку, створюючи прецедент для інших держав вимагати аналогічних поступок.

У військовій сфері Росія вдалася до масштабних маневрів і накопичувала війська на кордонах України, здійснюючи постійні навчання. Росія зосереджувала на кордонах з Україною понад 150 тис. військовослужбовців. Москва час від часу запевнювала, що нібито поступово відводить ці сили. Однак розвідка США не фіксувала, що це дійсно так відбувається[76, 30 с.]

Усі заяви Путіна про деескалацію на практиці не були виконані, тому Україна та весь західний світ вкотре переконалися в ненадійності Росії. А це засвідчувало про реальну вірогідність радикального і небезпечного сценарію російської атаки проти України. І ці атаки, судячи з усього, планувалися з багатьох напрямків: і від Луганська та Донецька, і в бік Києва, і з боку моря в сторону Одеси[76, 30 с.]. Відтоді йшлося про перебудову світового порядку та зміну державних кордонів. Під цим новим терміном Столтенберг розумів готовність Росії «використати силу й присилування, щоб змінити архітектуру безпеки в Європі». А тому він закликав союзників залишатися у стані бойової готовності допоки «виведення російських військ не підтвердиться»[54].

У підготовці до повномасштабного вторгнення в Україну Росія використовувала територію Білорусі як стратегічний плацдарм. У новиній статті BBC «Україна звинувачує Росію у дестабілізації Білорусі через спільні навчання» розглядається роль Білорусі у російській підготовці до потенційного конфлікту з Україною. Військові навчання «Союзна рішучість-2022», що проводилися на території Білорусі, і на їхньому значенні для посилення тиску

на Україну. Навчання стали зручним приводом для перекидання російських військових ближче до українських кордонів, особливо поблизу Києва, створюючи додаткову загрозу для України.

Фактична втрата Білорусією нейтрального статусу. Українська сторона розглядає використання Білорусі як потенційну загрозу суверенітету України. Присутність російських військових сил поблизу кордону додає новий рівень напруженості, оскільки, в разі конфлікту, це дозволило б Росії почати бойові дії з північного напрямку, максимально наблизившись до Києва[79].

Підготовка Росії до повномасштабного вторгнення в Україну стала багат шаровим процесом, що включав політичні маніпуляції, нарощування військових сил, пропаганду й інформаційні операції. Кожен аспект був спрямований на створення умов для агресії та забезпечення контролю над українською територією. Військові маневри, здійснені на кордонах України, та використання території Білорусі як плацдарму, свідчили про реальну загрозу вторгнення з різних напрямків. Пропагандистська кампанія, яка поширювала дезінформацію, зокрема про «зовнішнє управління» Україною, служила інструментом тиску та маніпуляції громадською думкою. Усі ці дії Росії підготували ґрунт для повномасштабної війни, оголивши справжні геополітичні амбіції Кремля й підштовхнувши світ до переосмислення системи міжнародної безпеки.

4.2. Початок бойових дій: 24 лютого 2022 року

Перші чутки про повномасштабне вторгнення Росією почали лунаати в лютому. Саме тоді в інтернеті прокотилася хвиля інформації, що датою широкомасштабного вторгнення Росії в Україну стане доба 15-16 лютого. Принаймні так стверджували американські та європейські ЗМІ. Водночас високі офіційні особи в США були дещо стриманішими, заявляючи, що «не вірять у те, що Путін ухвалив остаточне рішення»[3].

Напруга в українському суспільстві наростала, а монолітної єдності на Заході у ставленні до можливої широкомасштабної агресії все ще не було досягнуто. Висловлювалися навіть припущення, що США свідомо поширюють алармістську інформацію з тактичних міркувань[46, 28 с.]

Українська влада заспокоювала населення, заявляючи, що ситуація перебуває під контролем, а можливість масштабного вторгнення залишається малоімовірною. Президент Володимир Зеленський та інші офіційні особи закликали громадян зберігати спокій і не піддаватися паніці, запевняючи, що Україна готова захищати свої кордони. Тим часом Збройні сили України перебували в стані підвищеної бойової готовності, а міжнародна спільнота посилювала дипломатичний тиск на Росію, намагаючись запобігти можливому вторгненню через перемовини і заклики до деескалації.

Заява Джо Байдена прозвучала як серйозне попередження, що Сполучені Штати разом із союзниками та партнерами по всьому світу готові запровадити потужні санкції, зокрема експортного контролю. Байден наголосив, що ці заходи, включаючи економічний тиск на ключові фінансові установи та галузі, готові до впровадження, якщо Росія піде на подальші агресивні дії. Це будуть заходи, які не застосовувалися навіть під час вторгнення в Крим та на Сході України у 2014 році. Байден заявив: «Якщо Росія продовжить вторгнення в Україну, ми введемо потужні санкції, які підриватимуть її економічну та стратегічну здатність конкурувати. Щодо «Північного потоку-2», якщо вторгнення триватиме, газопровід не запрацює». Він також підкреслив, що, хоча американські військові не братимуть участі в бойових діях на території України, США забезпечили українських військових необхідною технікою, проводили навчання, надавали консультації та розвіддані для підтримки оборони.

Байден також запевнив, що Сполучені Штати захищатимуть кожен дюйм території НАТО всією своєю могутністю. «Напад на одну країну НАТО — це

напад на всіх нас. Відданість Сполучених Штатів п'ятій статті є священною», — заявив він[38].

Попри тиск з боку Сполучених Штатів та їхніх союзників, Путін не демонстрував намірів зупинити ескалацію. Навпаки, Росія посилювала свою військову присутність на кордонах з Україною, продовжуючи накопичення військ і техніки, що свідчило про серйозні наміри Кремля. Американські та європейські лідери постійно застерігали про можливе вторгнення, проте всі спроби дипломатичного вирішення конфлікту на той момент не дали результатів. Ситуація ставала дедалі напруженішою, і загроза повномасштабної війни в Європі зростала щодня.

У другій половині дня 21 лютого 2022 р. президент РФ В. Путін оголосив про визнання самопроголошених ДНР/ЛНР. Разом з тим він підписав відповідний указ та договори про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу між РФ та ДНР/ЛНР. Не стало несподіванкою й те, що Путін доручив увести в ОРДЛО російські війська – на цю територію у напрямку до лінії зіткнення із Збройними Силами України посунули надзвичайно великі колони танків та бронетехніки[46, 37 с.]. У промові президента РФ В. Путіна від 21.02.22 р., заперечується факт народного виборення незалежності та легітимність чинної влади (після 2014 р.), спотворюється історичне минуле, зокрема словами «сучасна Україна повністю створена росією через відторгнення частини її історичних територій, і в мешканців ніхто нічого не питав», ці та інші тези носять дезорієнтовний характер, до залякування треба віднести прямі погрози, зокрема заяви про «готовність показати, що означає для України справжня декомунізація», та слова про те, що «відповідальність за можливе продовження кровопролиття на совісті керівного режиму в Україні»[70, 89 с.]

Промова Путіна 21 лютого фактично стала сигналом до подальшої ескалації, а її зміст сприяв консолідації внутрішньої підтримки серед росіян і

виправданню військових дій на міжнародній арені. Це лише посилило напругу, і вже через кілька днів ситуація досягла критичної точки.

Близько 5 ранку 24 лютого 2022 р. за київським часом В. Путін у своєму зверненні оголосив про проведення «спеціальної військової операції» в Україні. Одночасно РФ розпочала обстріли українських міст. Путін заявив, що в плани Москви не входить окупація України, проте РФ прагнучиме до її «демілітаризації та денацифікації»[46, 41 с.]. У телезверненні в ніч на 24 лютого 2022 року президент РФ оголосив про початок «спеціальної військової операції» проти України, обґрунтовуючи її необхідністю «денацифікації» київського «фашистського режиму» та «нацистських угруповань», які нібито здійснювали «геноцид» на території так званих «Л/ДНР» (тимчасово окупованих частин Луганської та Донецької областей). Вислів «денацифікація» мав викликати асоціації зі звірствами нацистського режиму та перемогою у Другій світовій війні[69, 16-17 с.]. Дані тези створювали образ агресії як «визвольної місії», націленої на нібито захист населення від вигаданих загроз.

Насправді, за словами керівництва РФ, однією з причин початку війни Росія називала необхідність завершення конфлікту на Донбасі. Російська влада активно наголошувала: «Росія не починає війни, вона їх завершує». Однак, за цими заявами приховуються значно ширші причини — передусім, імперські амбіції Путіна та вищого керівництва Росії, а також бажання Путіна увійти в світову історію як лідера, що відновив вплив Росії на міжнародній арені[37, 34 с.].

Зі сказаного стає зрозуміло, що Путін, по-перше, прагне підпорядкувати економічний, інтелектуальний, військовий та духовно-культурний потенціал України, інтегрувавши його в імперський простір РФ.

По-друге, це прояв рашизму — систематичне приниження і тиск на державному рівні. Зазвичай булінг та мобінг асоціюються з негативними діями між окремими людьми, часто у шкільному середовищі, коли сильніший прагне

пригнічувати слабшого. Однак ми маємо класичний випадок міждержавного булінгу, який можна порівняти з нацизмом у його агресивній формі[37, 35 с.].

По-третє, це страх перед Україною. Росія, росіяни та російська влада не можуть уявити, що їхній менший сусід здатен жити краще за них. У російській історичній парадигмі вони завжди мають бути першими, кращими та сильнішими за своїх «молодших братів», яких сприймають як другорядних, слабших і залежних. За словами президента Зеленського: «Їхній страх полягає в тому, що ми станемо не просто промисловим конкурентом для Росії, а її реальним заміником на багатьох ринках для багатьох держав»[13].

Фактори доповнюють дискурс війни, що завжди передбачає проголошення її цілей. Частиною воєнного дискурсу є визначення її цілей, які пов'язані з явними та прихованими мотивами, а також з виправданнями початку бойових дій. Війна має свою непередбачуваність, або «туман війни», що зумовлює постійні зміни в цілях і, заднім числом, у мотивах. Мотиви й цілі воєнних дій формують уявлення про можливе завершення війни та перехід до миру. Образ майбутнього миру обов'язково змінюється залежно від ситуації на фронті та від того, як ключові учасники та союзники сприймають ці події[58].

Початковими цілями Росії були повне підпорядкування України та встановлення контролю над її внутрішніми і зовнішніми політичними рішеннями. Згідно з документом, опублікованим журналістами-розслідувачами проєкту «Система», Росія на початку повномасштабного вторгнення в Україну в березні 2022 року висунула такі вимоги до України:

1. Визнання суверенітету Росії над Кримом та Севастополем: Україна мала офіційно визнати ці території частиною Російської Федерації.
2. Визнання незалежності «ДНР» та «ЛНР» у межах адміністративних кордонів Донецької та Луганської областей: Це передбачало визнання Україною незалежності цих утворень у повному обсязі їхніх областей.

3. Відмова від вступу до будь-яких військово-політичних блоків: Україна повинна була закріпити свій нейтральний статус, відмовившись від членства в НАТО та інших подібних організаціях.
4. Скорочення власних збройних сил: Це включало зменшення чисельності української армії та обмеження її озброєнь.
5. Заборона на розміщення іноземних військових баз та контингентів на території України: Україна не могла б надавати свою територію для розміщення військ інших держав.
6. Визнання російської мови як другої державної: Це передбачало надання російській мові офіційного статусу на рівні з українською.
7. Відмова від переслідування осіб, які співпрацювали з Росією: Україна мала гарантувати амністію та недоторканність для тих, хто співпрацював з російськими силами.
8. Зняття санкцій, введених проти Росії: Україна повинна була сприяти скасуванню міжнародних санкцій, запроваджених проти Росії[86].

Такі амбітні цілі Росії стали частиною ширших мотивів, які російська влада намагалася реалізувати через війну: відновлення контролю над Україною та обмеження її інтеграції з Заходом. Водночас ці прагнення підкреслили необхідність для світової спільноти переглянути свої підходи до безпеки та співпраці з агресивними державами.

Звідси випливає важливий урок: будь-які домовленості з агресором не матимуть цінності, якщо вони не підкріплені реальними діями та механізмами контролю. Компромісна політика Зеленського у 2019–2021 роках, зокрема спроби досягти миру шляхом переговорів та поступок, не принесла результату. Попри низку кроків, спрямованих на деескалацію — як-от відведення українських військ та ініціативи щодо відновлення Мінського процесу, — ці зусилля виявилися неефективними. Росія не відмовилася від агресивних намірів

і продовжила посилювати свій тиск, зрештою розпочавши повномасштабне вторгнення.

Цей досвід продемонстрував, що компроміси з агресором, який керується імперськими амбіціями, лише відтермінують конфлікт, але не вирішують його. В результаті для України стало очевидним, що довгострокова безпека та стабільність можливі лише за умов жорсткої оборони власних інтересів, активної міжнародної підтримки та послідовної позиції щодо захисту суверенітету.

Другий урок: роззброєння України. Якщо одна сторона активно модернізує свою армію, а інша, не відчуваючи зовнішньої загрози, скорочує арсенал, знищує, на її погляд, надлишкові озброєння, не займається їх оновленням і зменшує чисельність військових сил, це свідчить про відсутність підготовки до війни, і в разі агресії вона, ймовірно, буде схильна до капітуляції. На момент проголошення незалежності в 1991 році Україна мала великі збройні сили та значні запаси сучасної на той час військової техніки, зокрема танки, артилерію, літаки та ракетні системи. Однак напередодні відкритої зовнішньої агресії країна залишилася майже беззахисною, що призвело до значних втрат серед населення та втрати економічного потенціалу[58]. У світі, де існує зброя, важливо бути готовим до будь-якого можливого конфлікту.

Отже, повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало серйозним викликом не тільки для української держави, але й для всього міжнародного порядку. Це агресія, що спирається на імперські амбіції, бажання відновити контроль над Україною та обмежити її суверенітет. Попри спроби України знайти компроміси та дипломатичні рішення, Росія продовжувала нарощувати силу та готуватися до конфлікту, що стало черговим підтвердженням її непоступливості та готовності до радикальних дій.

З цього досвіду Україна та міжнародна спільнота можуть винести важливі уроки. Перш за все, безпека й стабільність залежать від здатності до оборони та

від активної міжнародної підтримки. Будь-які домовленості з агресором залишаються лише деклараціями, якщо не підкріплені реальними механізмами контролю та заходами стримування. У світі, де завжди існує загроза агресії, країна повинна бути готовою захищати свої інтереси, зберігати бойову готовність та підтримувати тісні відносини з міжнародними партнерами. Лише так можливо забезпечити мир і зберегти суверенітет.

4.3. Міжнародна реакція та спроби подолання військового конфлікту

Міжнародна реакція на вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року стала поворотним моментом, змусивши країни світу об'єднатися проти агресії. Цей день підкреслив необхідність для західних країн змінити підхід до безпеки, адже політика умиротворення та уникадання конфронтації з Росією виявилася неефективною. Натомість, авторитарний режим Путіна, ігноруючи міжнародне право, відкрито застосував силу, навіть залишаючись у Раді Безпеки ООН.

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну міжнародна спільнота відреагувала рішучими кроками, спрямованими на ізоляцію агресора та підтримку України. На стороні України виступають США, Велика Британія, Польща, Німеччина, Франція, країни Балтії та інші – станом на 24.02.2022 року 48 держав і такі міжнародні організації, як ЄС, НАТО, ОБСЄ, ООН. Був підкреслений масштаб міжнародної солідарності з Україною, яка виявилася в різних формах допомоги — від військової та економічної підтримки до гуманітарної допомоги. Оголошенні основні ініціативи країн Заходу, що включимуть надання озброєнь, фінансування, прийом біженців та санкційний тиск на Росію[71].

Внаслідок, російського вторгнення змусило НАТО активізуватися після років переформатування, що сприяло відновленню уваги стосовно нових можливих гібридних загроз та активізувало процес модифікації оборонних стратегій НАТО і Європи та єдності серед його членів. У своїй заяві

Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг засудив безумну атаку Росії на Україну та оголосив, що сьогодні проведе зустріч союзників, щоб скоординувати відповідь НАТО на нову російську агресію. «Це кричуще порушення міжнародного законодавства та серйозна загроза для євроатлантичної безпеки» [19].

Крім того, Генеральна Асамблея ООН негайно ухвалила резолюцію, у якій засудила вторгнення Росії в Україну та закликала РФ негайно вивести всі свої сили з української території [18].

Цей крок, хоч і був символічним, продемонстрував широку підтримку України з боку міжнародної спільноти, адже за резолюцію проголосувала більшість держав-членів ООН. Резолюція також підкреслила неприпустимість порушення територіальної цілісності та суверенітету незалежної країни. Своєю позицією ООН підтвердила важливість принципів міжнародного права, закликаючи до мирного вирішення конфлікту.

Коли Захід рішуче відреагував на російське вторгнення в Україну та підтримавши Україну на дипломатичному рівні, деякі великі міжнародні гравці, зокрема Індія, Китай та Туреччина, зберегли нейтральну позицію. Їх підхід, хоч і не завжди відкрито підтримував Росію, однак показав певне прагнення до дистанціювання від політики Заходу та утримання від різких засуджень. Попри свою економічну і політичну вагу, вони вирішили зосередитися на збереженні власних інтересів і зв'язків з обома сторонами конфлікту. Рішення цих країн залишатися нейтральними демонструє, як великі гравці можуть використовувати дипломатію для підтримки стабільності в своїх регіонах і забезпечення економічної вигоди, навіть коли навколо киплять глобальні конфлікти.

Уряд та народу України після вторгнення було лише два прохання до світової спільноти: «закрити небо», щоб захистити мирне населення від бомбардувань, і вплинути на Росію шляхом застосування більш жорстких

санкцій, аніж це було раніше. Перший запит було відхилено: це неможливо, оскільки загрожує Третьою світовою війною[9, 17 с.].

Санкції були продовжені, оскільки це один з небагатьох механізмів, через який можливо тиснути на Росію. Вони мають на меті послабити економіку країни, обмежуючи доступ до міжнародних ринків і технологій. Це створює довгостроковий тиск, що знижує здатність Росії підтримувати військові дії й реалізовувати свої геополітичні амбіції.

Більшість країн ввели масштабні санкції проти ключових секторів Росії — економіки, фінансів, енергетики та оборони. Західні держави та їхні союзники таким чином відреагували на вторгнення, створивши один із найпотужніших економічних тисків сучасності.

Особливу увагу заслуговує діяльність Європейського Союзу. ЄС оперативно ввів економічні санкції проти Росії та паралельно надавав і продовжує надавати Україні політичну й економічну допомогу під час вторгнення та в подальшому. Однак Європа отримує 40% природного газу з Росії й не може швидко замінити більшу частину цих поставок. Через це ЄС продовжує здійснювати виплати «Газпрому». Відтак санкції США та ЄС проти Росії у відповідь на вторгнення в Україну, ймовірно, не будуть такими далекосяжними, як ті, що були запроваджені проти Ірану[9, 18 с.]. Перехід на альтернативні джерела газу може зайняти значний час, що обмежує можливості ЄС для повного ембарго на російську енергію. Ця залежність від російського газу ускладнює застосування санкцій на повну силу, водночас змушуючи Європу шукати нові енергетичні рішення. Залежність від енергетичних ресурсів Росії виявилася стратегічною слабкістю, яка підкреслила необхідність для ЄС швидше впроваджувати енергетичні реформи та зменшувати залежність від одного постачальника. У відповідь на цю ситуацію ЄС почав активно розвивати плани з переходу на альтернативні джерела енергії, зокрема відновлювані ресурси, такі як сонячна, вітрова та гідроенергія.

Отже, міжнародна реакція на російське вторгнення в Україну продемонструвала глобальну солідарність і рішучість захистити принципи територіальної цілісності та суверенітету. Міжнародна підтримка, зокрема з боку західних країн та організацій, як-от ЄС, НАТО та ООН, стала потужним сигналом на підтримку України. Запроваджені санкції, а також економічна, військова та гуманітарна допомога продемонстрували серйозність намірів Заходу ізолювати агресора. Водночас ситуація підкреслила залежність Європи від російських енергоресурсів, що ускладнює повне ембарго. Таким чином, війна стала для ЄС уроком, наголосивши на необхідності енергетичної незалежності та посилення обороноздатності.

4.4. Наслідки вторгнення для України

Війна стала трагедією і травмою для мільйонів українців. Вона залишила слід у кожній родині, змінивши долі людей і змусивши їх пристосовуватися до нових, жорстоких реалій. Російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року стало катастрофою, яка принесла із собою масштабну гуманітарну кризу, втрату територій та глибокі економічні втрати. Мільйони українців були змушені залишити свої домівки, рятуючись від війни: дехто знайшов притулок за кордоном, а інші перемістилися в найбезпечніші регіони всередині країни. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на травень 2022 року понад 7 мільйонів осіб стали внутрішньо переміщеними особами в межах України[53]. Це створило потужний міграційний потік, який став випробуванням як для соціальних служб України, так і для приймаючих країн, особливо в Європі. Цей потік біженців вплинув на економіки приймаючих країн та привернув міжнародну увагу до масштабів гуманітарної кризи. Постійна загроза та невизначеність майбутнього залишають мільйони українців у стані емоційної й фізичної вразливості, що підкреслює необхідність довготривалої підтримки та планів відновлення.

У 2022 році Росія серйозно порушила десять основних принципів міжнародного права, зокрема принципи суверенної рівності держав, рівноправності та права народів на самовизначення, мирного вирішення конфліктів, невтручання у внутрішні справи інших країн, мирного співробітництва, добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, непорушності кордонів, територіальної цілісності, а також загального визнання прав людини та їхнього захисту[82].

Російські війська здійснили в Україні масштабні злочини проти цивільного населення. Ворожі обстріли руйнували критичну інфраструктуру, серед якої лікарні, школи, дитячі садки, музеї, церкви та житлові будинки, завдаючи непоправної шкоди й посилюючи гуманітарну кризу. За рік від початку повномасштабного вторгнення (станом на лютий 2023 року) було зруйновано або пошкоджено понад 81 тисячу цивільних об'єктів. Це включає понад 62 000 житлових будинків, понад 2 300 навчальних та виховних закладів, і понад 450 медичних установ. Було пошкоджено або знищено 4 040 інфраструктурних мереж, таких як газопроводи, водопроводи та електромережі. Російська агресія завдала довгострокової шкоди навколишньому середовищу, а збитки українській екології, за даними Уряду, вже перевищують 46 мільярдів доларів США. З жовтня 2022 року противник систематично руйнує критичну цивільну інфраструктуру, особливо енергетичну. Було завдано 255 ударів по 112 об'єктах, причому понад 77% цих ударів (197) припадає на період з жовтня по лютий[44]. Ці атаки — підтвердження російської ненависті до українців, що проявляється у систематичних знищеннях інфраструктури, житлових будинків і важливих для життя об'єктів.

З іншого боку, часткова втрата територій стала не лише символом втраченої стабільності, а й відчутним ударом по економіці. Наразі російська сторона здійснює контроль над окупованими територіями Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської областей та частини Харківської області

України. Окуповані регіони України, які раніше були важливими промисловими й сільськогосподарськими центрами, стали зонами невизначеності та хаосу. Це не лише зупинило виробництво та експорт важливих товарів, але й позбавило державу критичних доходів.

Окрім економічних втрат, окупація призвела до серйозних гуманітарних проблем. На окупованих територіях мільйони громадян залишилися відрізаними від української влади, що призвело до порушень прав людини, утисків свободи слова та переслідувань. Можна констатувати, що на окупованих територіях українське населення стикається з серйозними порушеннями прав людини. Окупаційні адміністрації здійснюють обмеження свободи слова, репресії проти проукраїнськи налаштованих громадян і постійний тиск на місцеве населення. Також на цих територіях зафіксовано випадки катувань, незаконного ув'язнення та викрадень осіб, що спричиняє додаткові труднощі для мільйонів українців, які залишилися відрізаними від підтримки української держави[41].

Паралельно з цим криза вдарила по внутрішньому ринку: інфляція зросла, ціни на товари першої необхідності та енергоносії підскочили, а доступ до важливих ресурсів обмежився. Фінансова система країни опинилася під загрозою, збільшилися державні витрати на оборону та гуманітарну допомогу, що призвело до зростання державного боргу. За прогнозами Міністерства економіки України, до російського вторгнення передбачалося, що розвиток вітчизняної економіки у 2022-2024 роках піде шляхом прискорення економічного зростання[81].

Планувалося збільшення інвестицій у стратегічні галузі, стимулювання експорту та покращення умов для розвитку малого й середнього бізнесу. Очікувалося, що реформи та інтеграція з європейськими ринками сприятимуть модернізації інфраструктури та технологічного оновлення промисловості. Однак війна завдала серйозного удару по всіх секторах економіки, призвівши

до значних втрат виробничих потужностей, падіння експорту та критичних витрат на відбудову інфраструктури. Війна показала, як швидко економічний розвиток може обірватися через зовнішню агресію, залишаючи після себе руйнування й величезні втрати.

Отже, війна з Росією стала глибокою трагедією для України, яка торкнулася кожної родини й змінила долі мільйонів. Це призвело до масштабної гуманітарної кризи, втрати територій та серйозних економічних труднощів. За короткий час мільйони українців були змушені залишити свої домівки, шукаючи безпеки в інших країнах або переміщуючись у безпечніші регіони України. Російська агресія завдала великої шкоди критичній інфраструктурі та призвела до порушень прав людини на окупованих територіях. Крім цього, вторгнення зруйнувало українську економіку, позбавило країну важливих доходів і змусило українців пристосовуватися до нових умов, від яких страждає фінансова та соціальна стабільність держави.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження встановлено, що російська агресія проти України є комплексним явищем, коріння якого лежить у багатовіковій історичній та політичній взаємодії двох держав. Поєднання основних засад російської державності та концепції «русского мира» сприяло формуванню агресивної політики РФ щодо України, виправдовуючи її дії необхідністю інтеграції українських територій до «імперського простору» Росії.

Аналіз причин агресії показав, що значну роль відіграє прагнення Росії до геополітичного домінування, спроби стримати європейську інтеграцію України та зупинити її демократичний розвиток. Встановлено, що Революція Гідності стала критичним тригером, який спонукав Росію до анексії Криму та підтримки сепаратистських рухів на Сході України, що сприяло ескалації конфлікту.

Проведений аналіз основних етапів конфлікту, включаючи анексію Криму, підтримку сепаратистів на Донбасі та початок повномасштабного вторгнення у 2022 році, продемонстрував, що Росія порушила принципи міжнародного права, зокрема норми, які гарантують суверенітет і територіальну цілісність держав. Було розглянуто обмеження Мінських угод, які, попри спроби мирного врегулювання конфлікту, не змогли повністю зупинити ескалацію через їхню недостатню ефективність та постійні порушення.

Значущою частиною роботи стало дослідження міжнародної реакції на агресію Росії. Незважаючи на запровадження санкцій і дипломатичний тиск, міжнародне співтовариство наразі не змогло повністю зупинити конфлікт. Проте міжнародна підтримка залишається важливим чинником, який сприяє стримуванню агресії та підвищує стійкість України. Оцінка ефективності санкцій показала, що хоча вони не зупинили агресора повністю, санкційний тиск суттєво впливає на економічну стабільність РФ.

Отже, дослідження довело, що для ефективної протидії агресії потрібна комплексна стратегія, яка включає зміцнення обороноздатності України, поглиблення співпраці з міжнародними партнерами та посилення санкційного тиску на Росію. Лише за умов міжнародної підтримки та рішучих дій Україна може забезпечити свою територіальну цілісність і суверенітет, а також продовжити шлях до європейської інтеграції та стати прикладом успішної демократичної держави у Східній Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 884 с.
2. Адамович С. Фактор Чорноморського флоту Російської Федерації в суспільно-політичному житті України (1991–2012 рр.) / С. Адамович // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Історія. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 22. – С. 66–76.
3. Американські та німецькі ЗМІ дізналися ймовірні дати вторгнення Росії в Україну. URL:<https://www.unian.ua/war/amerikanskita-nimecki-zmi-diznalisya-ymovirni-dati-vtorgnennyarosiji-vukrajinu-novini-donbasu-11701930.html>
4. Анексія Криму та її вплив на національну безпеку України / Іван Артьомов // Геополітика України: історія і сучасність. – 2020. – № 2 (25). – С. 57-69.
5. Артимишин П. Харківські угоди 2010 року: візії політичних, медійних та експертних середовищ в Україні // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2020. – Вип. 33. – С. 194-213.
6. Артьомов І. Мінські угоди, їх наслідки та значення для України [Електронний ресурс] / І. Артьомов. – С. 41-53.
7. Баган О. Російський імперіалізм: джерела і цілі // Український погляд. – 2020. – URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/rosijskyj-imperializmdzherela-i-tsili.html>.

8. Борщевський С. Міфи Кремля. «Возз'єднання» України з Росією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/columns/sborshevsky/mifi-kremlja-vozzjednannja-ukrajini-z-rosijeju-901088.html>.
9. Брусиловська О. І. Російсько-українська війна: попередні уроки для ЄС та сценарії майбутнього / Ольга Іллівна Брусиловська // Політикус : наук. журнал. – 2022. – Спецвипуск. – С. 15–22.
10. Верховна Рада України. Про військові формування на Україні: Постанова від 24 серпня 1991 р. № 1431-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12>.
11. Виборчий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2020. – № 7, № 8, № 9, ст.
12. Винницький М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності / Переклад з англ. Р. Клочка. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. – 560 с.
13. Виступ Президента України Володимира Зеленського на зустрічі з керівниками великого бізнесу в межах відкриття Нью-Йоркської фондової біржі, 6 вересня 2022 року // URL: <https://www.president.gov.ua/news/same-na-ukrayinskij-zemli-bude-novij-centr-ekonomichnogo-zro-77549>
14. Воздіган Д. В. Політико-дипломатичні аспекти врегулювання російсько-українського конфлікту // Наукові записки студентів та аспірантів. Серія «Міжнародні відносини». – Вип. 5. – 2020. – С. 68-74.
15. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. – Київ: Центр Разумкова, 2019. – 144 с.

16. Гаврилюк Б. В. Політичне значення харківських угод 2010 року для України [Електронний ресурс] / Б. В. Гаврилюк // Матеріали ЛІІ науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 21-23 червня 2023 р.
17. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – Київ: МП Леся, 2017. – 332 с.
18. Генасамблея ООН засудила напад РФ на Україну: хто підтримав, а хто голосував проти [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2022. – 2 березня. – URL:
<https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/2/7135096/>.
19. Генсек НАТО оголосив надзвичайну зустріч союзників у зв'язку із атакою Росії на Україну [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2022. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3410897-gensek-nato-ogolosiv-nadzvicajnu-zustric-souznikiv-u-zvazku-iz-atakou-rosii-na-ukrainu.html>
20. Голос України. – 2008. – 22 травня.
21. Голос України. – 2008. – 23 липня.
22. Голос України. – 2008. – 7 червня.
23. Горбулін В.П. Мій шлях у задзеркаллі. Не лише дорожні нотатки. – Брайт-Букс, 2019. – 272 с.
24. Госкінг Дж. Росія: народ і імперія 1552–1917. – Лондон: Fontana Press, 1998. – 576 с.
25. Госкінг Дж. Фройдистський кордон. Рецензія на книгу Сьюзен Лейтон «Російська література та імперія: завоювання Кавказу від Пушкіна до Толстого» // Times Literary Supplement. – 1995. – 10 березня. – С. 27.
26. Гібридна війна Росії – виклик і загроза для Європи [Електронний ресурс] // Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумкова. – Київ, 2016. – 91 с.

27. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р. // Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text.
28. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. // Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text.
29. Донбас в огні. Путівник по зоні конфлікту. – Львів, 2017. – 100 с.
30. Дрогомирецька В. К. Співробітництво України з міжнародними організаціями у формуванні європейської безпеки в умовах «гібридної війни» на Сході України / В. К. Дрогомирецька // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2018. – № 5. – С. 195-200.
31. Друзі чи вороги? У рамках панслов'янського братства: Наративний аналіз позиції Александра Вучича щодо агресії Росії проти України [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/abs/friends-or-foes-within-the-panslavic-brotherhood-a-narrative-analysis-of-aleksandar-vucics-stance-on-russias-aggression-against-ukraine/4B75D5A1F3B3C98F9C1E7A82F5BC3624>.
32. Екс-начальник Генштабу Замана: Янукович не віддавав наказ стріляти по Майдану. Зачистку доручили Лебедєву, Якименку і Пшонці // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. – [Електронний ресурс]. – URL: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(07\)31.zamana.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)31.zamana.php).
33. Європейський Союз. Політика ЄС щодо Росії: П'ять керівних принципів. – Брифінг, 2018.
34. ЄС і НАТО у 2017 році створять Центр протидії гібридним загрозам // Європейська правда. – 6 грудня 2016 р. – URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/12/6/7058528/>.

35. Закон України «Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях».
36. Занадто розумний, як на свою біду? // The Economist. – 2014. – 6–12 вересня. – С. 23–24.
37. Заплатинський, Василь Миронович (2022) Українсько-Російська війна – причини, перспективи та уроки Kultura Bezpieczeństwa (41). pp. 33-42.
38. Заява президента Байдена щодо оновленої інформації про Росію та Україну [Електронний ресурс] // Посольство США в Україні – 2022. – URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/remarks-by-president-biden-providing-an-update-on-russia-and-ukraine/>.
39. Знову Земан: головні цитати переобраного президента Чехії про Україну [Електронний ресурс] // BBC News Україна. – 2018. – URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42855860>.
40. Знову брязкають зброєю: Російські соцмережі про підготовку війни на Донбасі.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosijskisotsmerezhiprovijnunadonbasi/31193545.html>
41. Зозуля, І. В. Глобальний, регіональний та національний виміри російсько-української війни. Форум Права, 74(1) - С. 52–67.
42. Кабаненко І. Випуск газети №60, 2014. Рубрика: Тема «Дня» //
Подробиці.
43. Катасонова П. Ю. Роль Франції у врегулюванні українсько-російського конфлікту. – 2021. – С. 60-64.
44. Костін А. Пресконференція про роботу прокуратури за рік повномасштабної агресії РФ // Офіс Генерального прокурора - 2023. -
URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/preskonferenciya-andriya-kostina-pro-roboti-prokuraturi-za-rik-povnomasstabnoyi-agresiyi-rf>

45. Кремль опублікував вимоги «гарантій безпеки» до НАТО із пропозицією не приймати Україну [Електронний ресурс] // Європейська правда : – 2021. – 17 грудня. – URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/17/7131700/>
46. Лапіна І. Особливості антизахідної російської пропаганди в Україні / Ірина Лапіна // Донецький національний університет імені Василя Стуса. – С. 95–96.
47. Лукичов В. Л. Збройний конфлікт на території України. Хронологія виконання Мінських домовленостей. – 2021. – 110 с.
48. Майдан як політичний інститут / Р. В. Балабан // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Вип. 2. – С. 113-131.
49. Максиміліан Чуперські, Джон Гербст, Еліот Хіггінс, Аліна Полякова, Деймон Вілсон. Ховаючись на очах у всіх. Війна Путіна проти України. – 2015. – 37 с.
50. Мальгін А. Кримський вузол: нариси політичної історії Кримського півострова 1989–1999 / А. Мальгін. – Сімферополь: Новий Крим, 2000. – 160 с.
51. Меморандум про виконання положень Протоколу за результатами консультацій Тристоронньої контактної групи щодо кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану президента України П. Порошенка та ініціатив президента Росії В. Путіна. – URL: <https://www.osce.org/ru/home>.
52. Моррісон А. Російська імперія та Радянський Союз: чи не зарано говорити про відлуння? Відлуння імперії: пам'ять, ідентичність і спадщина імперіалізму / ред. Калліпсо Ніколаїдіс, Берні Себ, Габріель Маас. – Лондон: I.B. Tauris, 2015. – С. 155–174.
53. Міжнародна організація з міграції. Звіт про загальну популяцію: наслідки війни в Україні. Київ : Міжнародна організація з міграції, травень 2022.

URL:

https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/iom_gen-pop-report_r5_ukr.pdf

54. Нова норма – Столтенберг закликав НАТО звикати до «постійної російської загрози». URL: <https://inosmi.info/exclusive/54385-politico-novaja-norma-stoltenberg-prizval-nato-privykat-k-postojannoj-rossijskoj-ugroze.html>
55. Новічук С. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р., його оцінка по обидва боки кордону та історичне значення / С. Новічук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2013. – Вип. 11. – С. 103–112.
56. Огляд поточної ситуації збройного конфлікту на Сході України та контекст окремих його проявів і наслідків: аналітичний звіт / Вадим Черниш, Вікторія Вороніна. – Київ, 2020. – 172 с.
57. Організація Об'єднаних Націй. Генеральна Асамблея. Резолюція A/RES/77/229 «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна» від 15 грудня 2022 року. Офіційний документ ООН. – URL: <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/77/229&Lang=E>.
58. Парахонський Б., Яворська Г. Походження війни з безсилля миру: смислова логіка війни // Стратегічна панорама. Спеціальний випуск. 2022.
59. Перспективи розвитку політики ЄС: глобальні та регіональні виміри: монографія / колектив авторів; за заг. ред. О. І. Брусиловської, І. М. Ковалюка. – Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. – 200 с.
60. Перспективні напрями розвитку наукової думки в ХХІ столітті: зб. наук. праць за матеріалами IV Міжн. наук.-практ. конф. до Дня науки України (20 травня, 2022 р., м. Одеса) / Міжрегіональна Академія управління

- персоналом. Одеський ін-т; ДУ «Інститут ринку і екон.-екол. досліджень НАН України»; Таврійський державний агротехнологічний університет ім. Дмитра Моторного. – Одеса: Лерадрук, 2022. – 245 с.
- 61.Плохій С. Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні. – Харків: Фоліо, 2019. – 320 с.
- 62.Політичні та ментальні засади російського імперіалізму / І. Букреєва, Л. Афанасьєва, Н. Глебова, Л. Глинська, М. Семікін // Українознавчий альманах. – 2022. – Вип. 30. – С. 22–28.
- 63.Президент України. Указ про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ від 24 березня 2021 року №117/2021 // Офіційний вісник України. – 2021. – №24. – Ст. 117. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>.
- 64.Прийдун С. В. Проблема розподілу Чорноморського флоту СРСР у зовнішній політиці України (1991–1997 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2018. – Вип. 1(2). – С. 113–120.
- 65.Проросійська і антизахідна конспірологія в інформаційній війні: ключові тренди 2020–2021 рр. / Дослідження Інституту масової інформації та Детектор Медіа - 36 с.
- 66.Путін опублікував статтю про Україну, у якій апелює до єдності росіян та українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/190048/2021-07-12-putin-opublikuvav-stattyu-pro-ukrainu-u-yakiy-apelyuie-do-iednosti-rosiyan-ta-ukraintsiv/>.
- 67.Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки : збірник науково-аналітичних праць / авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій; упоряд. і наук. ред. П. П. Гай-Нижник. – Київ: Леся, 2018. – 435 с.

68. Російська імперська державність: сучасні міжнародні виміри: аналітичний альманах. Частина I / за заг. ред. д.і.н., проф., члена-кореспондента НАН України Кудряченка А.І. – Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. – 332 с.
69. Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / Упорядники: д. і. н., проф. А. Киридон, к. і. н., доц. А. Іваненко; за заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1. 352 с.
70. Синчак, Б. (2022). Прямоефірна інформаційна війна та російсько-українська війна 2022-го на медійному плацдармі. Український інформаційний простір, (2(10)), 85–97.
71. Сорок вісім держав підтримали Україну після російського вторгнення [Електронний ресурс] // Галичина. – 2023. – URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/48-derzhav-pidtrimali-ukrayinu-pislya-rosiyskogo-vtorgnennya/>.
72. Стаття BBC «25 років стосунків України з Росією: як зникла дружба». – URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38965793>.
73. Стефанчук Р. Ми ніколи не відмовимося від Криму // Суспільне Крим. – 2024. – URL: <https://suspilne.media/crimea/864683-mi-nikoli-ne-vidmovimos-a-vid-krimu-stefancuk/>.
74. Таємна дипломатична депеша посла США в Україні В. Тейлора: «Україна: Фірташ розповідає про себе американському урядові» (10 грудня 2008 р.) // Wikileaks // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук.
75. Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954 рр.). – Київ: Держполітвидав, 1954. – 125 с.

76. Ткаченко В. М. Позиція західних країн щодо України напередодні повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 р. Проблеми всесвітньої історії. 2022. № 4. С. 27-47.
77. УНІАН. Мінський протокол: документ. – УНІАН. – 05 вересня 2014. – URL: <https://www.unian.ua/politics/959986-obse-opublikovala-minskiy-protokol-dokument.html>.
78. Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту: Угода від 17 червня 1993 р. // Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_075#Text.
79. Україна звинувачує Росію у дестабілізації Білорусі через спільні навчання [Електронний ресурс] // BBC News Україна : [вебсайт]. – 2022. – URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60329935>.
80. Україна та Німеччина обговорюватимуть створення «норманді» по Криму. – URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/ukrayina-ta-nimechchina-obgovoryuvatimutstvorennya-normandi-po-krimu-349655.html/?version=complete>.
81. Уряд схвалив прогноз економічного і соціального розвитку України на 2022-2024 роки. Міністерство економіки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-prognoz-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-2022-2024-roki>
82. Чалюк, Ю. Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. Економіка та суспільство - 2022.
83. Шаров, О. Економіка ЄС: санкції проти Росії та їхній зворотний вплив ринок фінансово-банківських послуг / Олександр Шаров // Журнал європейської економіки. - 2015. - Т. 14, № 2. - С. 166-182.
84. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – 3-тє вид., випр. – Київ: Критика, 2005. – 584 с.

85. Як протидіяти російській пропаганді розказали медіа-експерти / Центр міжнародної безпеки та партнерства. Центр міжнародної безпеки та партнерства. URL: <https://www.ispc.org.ua/archives/1274>
86. Які цілі «СВО» Путіна? Документ 2022 року розкриває плани РФ на післявоєнній устрій України [Електронний ресурс] // Главком – 2023. – URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/jaki-tsili-svo-putina-dokument-2022-roku-rozkrivaje-plani-rf-na-pisljavojejjnij-ustrij-ukrajini-1029506.html>.